

SLEKT OG DATA

MEDLEMSBLAD FOR SLEKT OG DATA

| ÅRGANG | 27 | NR. 4 | 2016 |

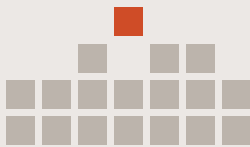
TEMA: **Kilder
til kvinner
i historien**

Ugifte mødre
gjennom historien

Tysker-
jentene

Utvandring til
USA og Nederland

MEDLEMSBLAD

for Slekt og Data.
Utkommer med
4 nummer pr. år

ABONNEMENT

for bibliotek og liknende
institusjoner kan tegnes
for kr. 450,- pr. år.

ANNONSER

kan tegnes ved
henvendelse:
TLF.: 22 42 24 00
E-POST:
generalsekretar@slektogdata.no

SLEKT OG DATA

POST/BESØKSADRESSE:
Øvre Slottgate 2B,
0157 Oslo
TLF.: 22 42 24 00
www.slektogdata.no

REDAKTØR

Anne Schiøtz
E-POST:
generalsekretar@slektogdata.no

REDAKSJONSLEDER

Ida Bergitte Andersen Hundvebakke
E-POST:
idah@slektogdata.no

OPPLAG

10 650

DESIGN OG LAYOUT

Morten Hernæs,
07 Media – 07.no

TRYKK

07 Media – 07.no

ISSN 0803-05010

INNHold

LEDER

2 De ukjente

DET STORE INTERVJUET

- 4 ASTRID NØKLEBY HEIBERG:
– Jeg var forventet å hjelpe til
på kjøkkenet. Det snek jeg meg
unna så mye jeg kunne

TEMA

KILDER TIL KVINNER I HISTORIEN

- 8 De lange linjene
i kvinnehistorien
- 12 Noen tips til deg som
slektsforsker på kvinner
- 14 Fra dødsstraff til økonomisk
støtte – ugifte mødres historie
- 18 Tyskerjentene – hva kan
vi finne ut om dem?
- 22 Min slektsgåte
- 26 Med skipet til et
nytt liv Amsterdam
- 28 Utvandra i jakt på
spenning og sjølvstende
- 32 Kvinner, foren eder!
- 36 Kvinners plass i yrkeslivet
- 38 Kvinnefrigjøring
på misjonsmarkene
- 44 Fra fri flyt til ordna former
– etternavnets historie

DNA

- 46 Kvinnelinjer
i slektsforskning

FORSIDEN

Bildet er tatt i Balestrand i 1911
av Magdalene Elisabeth Kroepelin
Gran. Hun ferierte i området
samtidig som keiser Wilhelm.
FOTO: RIKSARKIVET

4

8

28

32

De usynlige

Har du tenkt på at når du jakter på forfedre og formødre, så er du prisgitt de kildene som er bevart? Og før det må de faktisk skapes. Tidlige tiders genealogi var basert på et kildemateriale som omfattet de lag av befolkningen som satte spor etter seg i tilknytning til embeter og eiendom, mens de eiendomsløse var usynlige. Det hjalp kanskje litt å ha en ane som gjorde noe ulovlig, for dette er også viktige kilder – kranglefantene og brodermorderne satte spor etter seg i rettergangsprotokoller og bøtereregistre. Skal du krangle om arv, skifte og eiendom, tilhører du likevel den delen av befolkningen som faktisk hadde noe å krangle om. De som ikke hadde noe å etterlate seg, eller arve, var ofte usynlige.

Enda mer usynlig var kvinnene. Ofte var de nevnt i kildene bare som «Ole Hansens kvinne» når de gikk til alters etter en fødsel, eller da de ble begravet. Selv i et arveoppgjør ble de ofte ført opp med mannens navn. Dette var ikke nødvendigvis noe nedverdiggende, det var tidens skikk, men det hjelper ikke stort for dagens slektsforsker, som gjerne vil vite litt mer om sine formødre.

Etter hvert fikk vi de mer omfattende kildene, som folketellingene, der alle medlemmer av en familie fikk både navn og fødselsår. Kvinnene steg fram fra historietåka. Da industrialiseringen av Norge overtok for det gamle jordbrukssamfunnet – det store hamskiftet – fikk kvinnene også en mye mer synlig rolle i arkivene til den industrien som også skapte arbeidsplasser for dem. De fikk både fornavn, etternavn og en rolle i samfunnet. Kvinnene fikk lov å eie eiendom, og de gikk inn i politikken og i lederstillinger i samfunnet.

Hva gjør du selv for å gi kvinnene i din familie sin plass i slekthistorien? Hvordan forteller du deres historie? Kanskje har du ikke så mye fakta

å presentere, men etter hvert som de som skriver historien vår gir kvinnene en tydeligere plass, får vi gjennom dette et innsyn i hvordan formødrene våre levde, og hvilke samfunnsforhold de hadde å forholde seg til. Randi Rønningen Balsvik var en av de første som ga kystkvinnene en slik plass

// Det arbeidet vi gjør som slektsforskere, bidrar til å gjøre de usynlige synlige //

i Nord-Norges historie. I hennes tobindsverk om Vardø bys historie fortalte hun om kystkvinnenes liv, og hvilken rolle de spilte i lokalsamfunnet. Kanskje finner vi ikke rene fakta om vår egen formor, men slike tidsbilder gir oss en innsikt som er nyttige for å forstå røttene våre, opphavet vårt, den forhistorien som har gjort at vi er den vi er nå i dag. Da må kvinnenens historie være like viktig som mennenes historie.

Det arbeidet vi gjør som slektsforskere, bidrar til å gjøre de usynlige synlige.

Tone Maserud
LEDER I SLEKT OG DATA

– Jeg var forventet å hjelpe t Det snek jeg meg unna så m

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Dette nummeret av Slegt og Data har temaet kvinnehistorie. En som har stått i denne er Astrid Nøklebye Heiberg. Første kvinnelige psykiater med doktorgrad. Første kvinnelige Røde Kors-president både nasjonalt og internasjonalt. Norges eldste statsråd. Hun har med andre ord vært fus i mye. Men noen foregangs-kvinne ser hun nødvendigvis ikke på seg selv som.

– Nå har jeg snakket så mye om kvinnene, at jeg helt har glemte mennene.

Vi nærmer oss slutten av intervjuet, og Astrid Nøklebye Heiberg mener det er på plass å gi en takk til alle mennene hun har hatt rundt seg i karrieren sin. Leif Arne Heløe, som var både veileder og hennes første statsråd, Vidar Helgesen som loset henne gjennom den internasjonale Røde Kors-tiden. Og ikke minst hennes daglige rådgiver, ektemannen Arvid Heiberg. Men dette intervjuet skal ikke handle så mye om mennene. Det skal handle om kvinnene.

– Faren min hadde et verksted i andreetasje, der han bygde en elektrisk modelljernbane. Broen min fikk lov til å være med, mens jeg var forventet å hjelpe til på kjøkkenet. Det snek jeg meg unna så mye jeg kunne, og stakk meg bort med bøker isteden. Det var et veldig skille mellom hva som var mannsarbeid og hva som var kvinnearbeid. Jeg opplevde det som mennene drev med som mye mer spennende. I selskap var det slik at mennene satte seg for seg selv etter middag, kvinnene gjorde det samme. Damene snakket om klær, gardiner, barneoppdragelse og slikt, mens mennene snakket om jobbene sine, politikk og ting i tiden. Så jeg prøvde alltid å lure meg bort til dem når jeg kunne.

NÅLENS HVILE

Siden den gangen, da hun bare fikk bære togskindene, men ikke være med og sette dem sammen i verkstedet, har hun vært opptatt av urettferdighet. Spesielt den som

skyldes noe du ikke kan noe for. Som det å være født i et bestemt kjønn. Likevel var det ikke før hun begynte å studere at hun virkelig ble oppmerksom på forskjellene mellom kvinner og menn i samfunnet. For etter gymnaset begynte hun på medisin, og det som møtte henne var et svært mannsdominert studium.

– Av 100 medisinstudenter, som det var i Norge i 1956, var vi 14 jenter. Det ble fort til at vi 14 lagde en kvinnegruppe den gangen, som av gutta ble kalt «Nålens hvile». Det syns vi var aldeles utmerket, for vi skulle ikke sitte der og sy. Vi skulle snakke om andre ting, sier Astrid Nøklebye Heiberg.

HELBREDET SPEDALSKE ALT SOM BARN

Interessen for medisin fikk hun som barn, da hun var flyktning i Sverige. Historien om hvorfor familien havnet der, kommer vi tilbake til senere.

– Der gikk jeg på en landsens skole i Småland, veldig Emil i Lønneberget-land. Vi hadde blant annet undervisning i religion. Jeg var særlig opptatt av de som ble spedalske, og mistet nese og fingre. Vi var fire i klassen, to jenter og to gutter. Klassevenninnen min og jeg lekte at vi helbredet de spedalske. De spedalske var egentlig

Astrid Nøklebye Heiberg har en lang politisk karriere bak seg. Nå jobber hun med seniorpolitikk i Oslo Høyre. FOTO: SARA WILSGAARD/OSLO HØYRE

til på kjøkkenet.
ye jeg kunne.

planter vi fant. Vi fjernet «syke» deler fra plantene, og noen ganger fikk vi også prestens sønn til å tisse på dem, for det visste vi at var rensende.

VETTSKREMT AV TANKEN PÅ DEN TRADISJONELLE KVINNEROLLEN

Utover interesse og aksept fra foreldrene for at hun ville ha ta en utdanning og få en karriere, hadde hun ingen kvinnelig ledestjerne som barn. Heller tvert imot, sier hun selv.

– I mors og fars vennekrets var det bare hjemmearbeidende husmødre. Noen få hadde litt utdanning, men de fleste nøyde seg med lite. Så giftet de seg, og da var det hus, mann og barn. Jeg var «vettaskremt» av tanken på at det skulle være min fremtid også, så jeg unngikk det så langt jeg kunne.

Hun hadde heller ikke så mange kvinnelige ledestjerner i studietiden. Lærerne var for det meste menn, som flesteparten av medelevene.

– Vi hadde en lærer i barnepsykiatri, men hun fikk barn hele tiden, så henne så vi nesten ikke noe til. Vi hadde også en kvinne i biokjemi, men hun var ganske militant syns jeg. Så vi hadde ingen kvinnelige forbilder.

Dette fotografiet er tatt av Astrids far, og ble sendt inn til en fotokonkurranse der det vant førstepremie. ALLE FOTO: PRIVAT

Astrid som russ på 17. mai sammen med faren Andreas. Han var driftsingeniør på Lilleborg fabrikker på Torshov i Oslo.

FØRSTE KVINNELIGE PSYKIATER MED DOKTORGRAD

Til tross for dette føler Astrid Nøklebye Heiberg likevel ikke at hun ble behandlet annerledes enn de mannlige studentene og blant de tillitsvalgte på fakultet, som hun etter hvert ble en del av.

– Heller tvert imot, for jeg fikk nesten litt favorisering. Både fordi jeg var kvinne og fordi jeg kom fra et mykkfag som psykiatrien. Dette førte til at jeg på mange måter seilte oppover hele tiden, og da må man finne ut om man vil ta imot mulighetene eller ikke. Det ville jeg jo, for skal man være med så skal man være med, sier hun.

Det var også på denne tiden hun begynte sin karriere som aktivist, da hun gikk inn for moderat kjønnskvoteing av kvinnelige leger som stipendiater. Hun var selv universitetslektor. Senere skulle hun også bli den første kvinnelige doktorgradsstipendiat i psykiatri.

– Jeg lurte veldig på hvorfor det ikke var andre kvinner som hadde tatt doktorgrad før meg, så jeg gikk til en av mine lærere som jeg hadde stor respekt for. Da sukket han tungt og sa «du skjønner det, at dere jenter skal nødvendigvis bruke tid på noe dere synes er viktig. Og det som er viktig, er ofte veldig vanskelig å forske på. Skal du velge noe som er greit å forske på, må det være noe det er lett å måle og veie og sanne ting – og det synes dere ikke er noe morsomt. Det er mange forsøk som har blitt liggende i skuffen og aldri blitt gjort noe mer med».

Astrid Nøklebye Heibergs forsøk ble ikke liggende i skuffen. Sammen med en kvinnelig kjevekirurg begynte hun på en undersøkelse av kvinner med kjevespenninger. Det ble en dobbeltdisputas som tilfeldigvis falt på 8.mars.

– En journalist hadde intervjuet oss i forkant. Det førte til at 8. mars-toget kom innom Gamle Festsal, hvor vi var. Det er vanligvis 30–40 stykker som sitter og hører på, men denne gangen var det stuvende fullt. Folk måtte sitte i trappen, og det var en merkelig og morsom stemning.

TRODDE HUN SKULLE BLI SKUTT

Tilbake til tiden i Sverige. Rett før hun fylte syv år måtte familien flykte til Sverige. Moren og faren hadde vært aktive i motstandsbevegelsen, og det var ikke lenger trygt for dem å være i Norge.

– Vi dro fra Kongsvinger og over til Charlottenberg. Flukten var dramatisk, for vi opplevde å ikke bli møtt den første natten vi skulle krysse grensen, så vi måtte snu og forsøke på ny natten etter. Da vi kom over grensen, fikk vi plutselig masse lys i øynene og ble møtt av svære menn med blanke uniformknapper og bjeffende schæfere i stållener. Da trodde jeg at vi skulle bli skutt. Jeg visste at det var forferdelig forbudt å si at vi var på flukt. Det var en av de få tingene som var blitt hamret inn i oss at vi ikke skulle si.

De ble ikke skutt. Istedenfor ble de ønsket velkommen til Sverige. Men ikke alle i familien var med. For å flykte med små barn er ikke lett. Et lite barn vil ikke nødvendigvis være stille når det er høyst nødvendig. Det

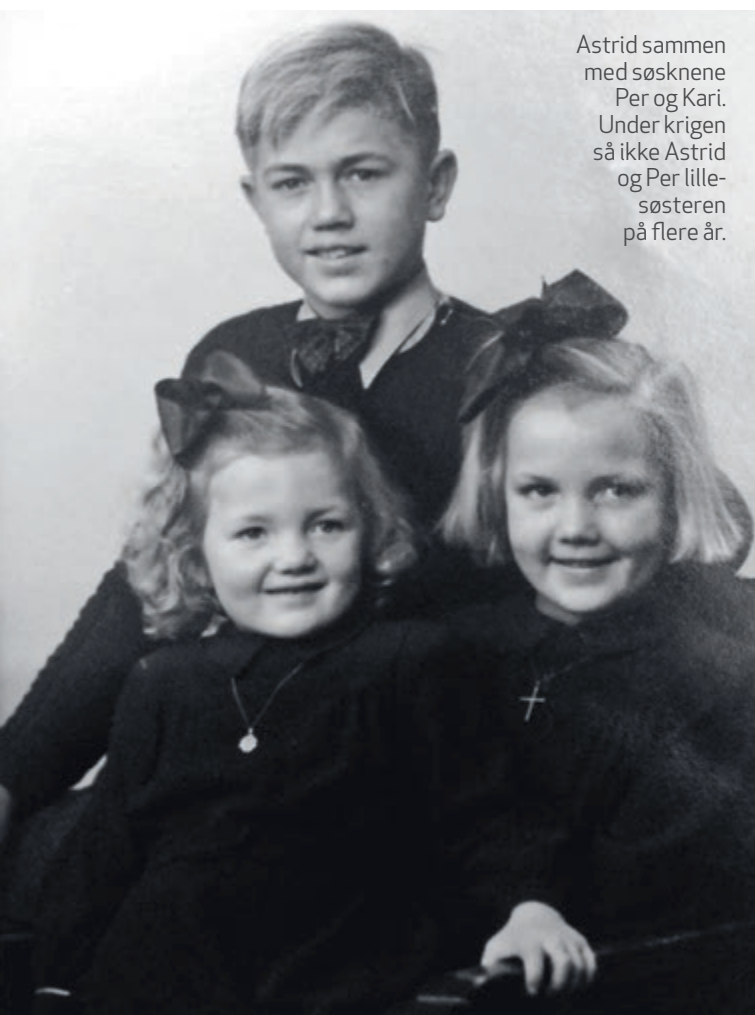
Lille Astrid sammen med moren Else og broren Per en sommerdag.

kan heller ikke gå til fots over grensen. Heibergs lillesøster Kari kunne ikke det. Hun var halvannet år gammel da familien flyktet, og måtte bli igjen i Norge sammen med familiens hushjelp. Familien så henne ikke igjen på over to år. Den eneste kontakten de hadde var brevveksling, der de skrev i koder.

– Hushjelpen tok med seg søsteren min til Trøndelag, og lot som om det var barnet hennes. Det var helt fantastisk at hun tok på seg dette, for hun var dypt religiøs. Og da å ha vært i byen og kommet hjem med en lausunge som til og med het det samme som henne, det var skam. Hun bar denne gjennom hele krigen, og den eneste betingelsen hun satte var at hun fikk fortelle broren og svigerinnen om den faktiske situasjonen. Søsteren min hadde det storartet der, og vi barna hadde det godt i Sverige. De største problemene kom etter krigen. Søsteren min, som var fire år og snakket kav trøndersk, hadde ikke bruk for mor, hun hadde jo allerede en mamma, sier Astrid Nøklebye Heiberg.

Erfaringene fra krigen har hun båret med seg resten av livet.

– Under tiden i Sverige lærte jeg at det viktigste for et barn på flukt, er at de har noen som de er trygge på sammen med seg. Hva man har av mat og klær og slikt, det er veldig underordnet i forhold til det å være trygg.

Astrid sammen med søsknene Per og Kari. Under krigen så ikke Astrid og Per lillesøsteren på flere år.

PÅ KANTEN AV DET MAN VET

Med sin lange og innholdsrike karriere, og banebrytende engasjement og arbeid, vil mange kalle Heiberg for en foregangskvinne. Hun ser ikke nødvendigvis på seg selv på den måten.

– Jeg var jo det med doktorgraden, men det var ikke derfor jeg tok den. Det var mer fordi en doktorgrad var det vitenskapelige førerkortet. Da kan man selv bestemme hva man vil forske på og hva som er godt nok. Man går til ytterpunktene på det som finnes av kunnskap, og når man er ferdig vet du at det akkurat da ikke er noen som vet mer om temaet enn deg. Det er en fin opplevelse. ■ ■

De lange linjene i kvinnehistorien

Hvordan har norske kvinner hatt det gjennom tidene? Hva var bra, og hva var dårlig? Hadde de selvstendighet på noen områder, men ikke på andre? Historieprofessor Hilde Sandvik gir oss svaret.

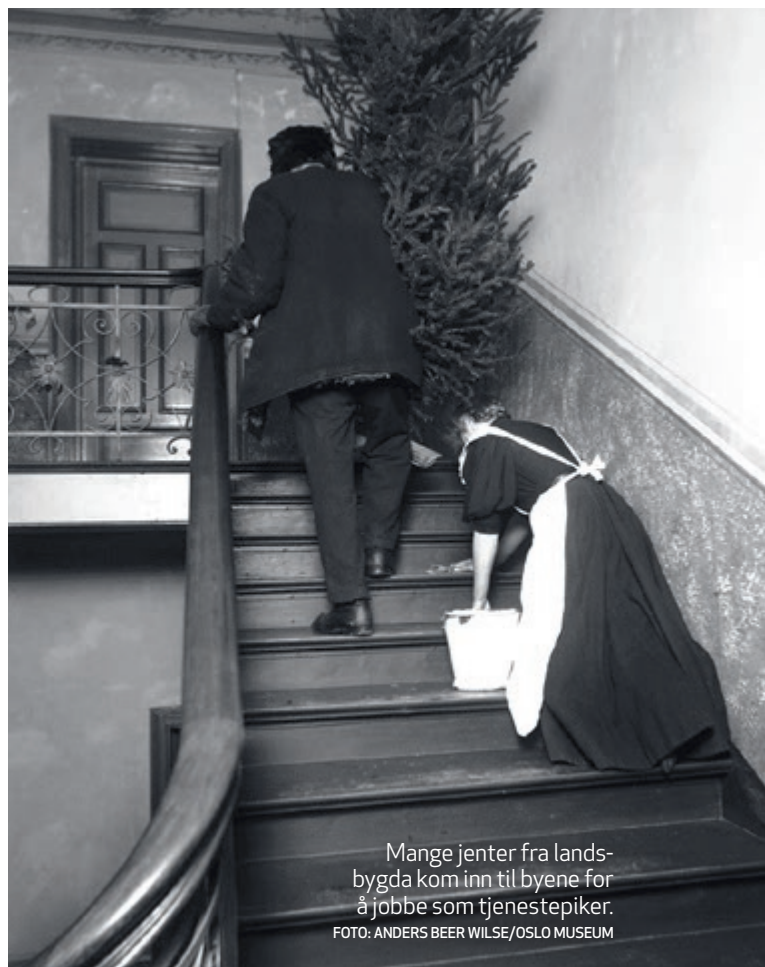
■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

– Om vi skal ta for oss de store linjene i kvinnehistorien fra 1500 til 1930, vil jeg ta utgangspunkt i økonomien. I Norge er tre prosent av jorda dyrkbar. Slik er det nå, og slik har det alltid vært. I en fortid der kornet kanskje gav fem fold, er det helt klart at man da måtte skaffe inntekt utenfra om man skulle klare å brødfø familien. I hvert fall når all jorda var tatt i bruk slik den var på midten av 1600-tallet. Et særtrekk ved norsk økonomi er det vi kaller kombinasjonsøkonomi. Da kombinerte man jordbruk med ulike deler av eksportnæringen som fiske, skogbruk, trelast eller sjøfart. Kvinnene fikk stort ansvar på gården og tok seg av driften av denne. De holdt seg heller ikke bare på gårdene, de tok også i bruk utmarksressursene, for eksempel til setring, sier historieprofessor Hilde Sandvik ved Universitetet i Oslo.

KVINNER FIKK INNSIKT I ØKONOMIEN

En slik økonomi gjorde at jenter og gutter ble opplært til å kunne klare mange oppgaver. Dette skiller seg fra landsbylivet vi finner mange steder på kontinentet, der man hadde bakere, slaktere og andre håndverkere som tok seg av spesialoppgavene.

– Samtidig hadde vi en åpen økonomi vendt mot verden, der man hele tiden skulle være rustet til å takle de dårlige tidene som måtte komme. Det å ha mange bein å stå på kan derfor ha vært en slags risikohåndtering. En slik økonomi kan vi se helt inn i oljealderen. Å leve på denne måten gjorde også at kvinnene fikk innsikt i økonomien for å kunne drive husholdet. Bonderepresentantene på Stortinget så dette og mente det derfor var urimelig at det bare var mennene som skulle styre.

Mange jenter fra landsbygda kom inn til byene for å jobbe som tjenestepiker.
FOTO: ANDERS BEER WILSE/OSLO MUSEUM

Mange kvinner fra borgerskapet kjente på en utferdstrang og kjedsomhet på 1800-tallet. Bøker og egenskrevne historier om samtiden ble et middel mot dette for mange av dem.
FOTO: UKJENT/OSLO MUSEUM

De var derfor tidlig ute med å foreslå lik arv for sønn og datter, slik at mannen ikke kunne få råde over boet alene, sier Hilde Sandvik.

KUNNE OVERTA, OGSÅ FØR ODELSRETTE

Den likestilte arveloven får vi i 1854. Likestilt odelsrett får vi først i 1972. Men Sandvik minner om at ikke alle familier fikk fram en voksen mannlig arving og at så mange som 20 prosent av gårdene kan ha blitt overført ved åsetesrett til «gårdjenter».

– Odelsrett er slektas løsningsrett. Så om man har en fattig storebror og en rik lillesøster, kunne hun benytte odelsretten like fullt som han. Åsetesretten gir den nærmeste arvingen rett til å overta gården. Eldste sønn hadde fortrinnsretten, så kom andre sønner, og til sist sønnesønnen. Om det ikke fantes sønnesønner, var det eldste datter som fikk overta. På 1800-tallet giftet kvinner seg ganske seint, og 26 år var gjennomsnittet for første-gangs ekteskap. I snitt fikk man seks barn, men på grunn av stor barnedødelighet og sykdommer levde kanskje bare tre–fire av dem opp. Det var derfor ikke i alle familier at man klarte å få frem en mannlig 20-åring, og da var det en gårdsjente som tok over, sier Hilde Sandvik. Hun legger til at begrepene åsetesrett og odelsrett ofte ble blandet og brukt om hverandre, etter at man fikk en ny odelslov i 1821 som ikke skilte så godt mellom de to.

Hun viser til Marthe Hommerstad som i masteroppgaven «Mand af Mand gaaer før Qvinde af Mand»: Farbrorretten og odelsjenter på slutten av 1700-tallet og frem til Odelsloven av 1821» fra 2003, kartla kvinners rett til odel på 1700-tallet. Hommerstad viser også hvor mange

farbrorrettssaker som ble anket inn til den høyeste innenlandske rettsinstans i Norge, overhoffretten, i perioden 1770–1799 og hvordan disse sakene ble behandlet.

BRORGILDE SØSTRE OG ENKER I USKIFTE

Selv om en likestilt arvelov kom først i 1854, finnes det eksempler på kvinner som arvet likt med brødrene sine også før dette. Blant annet kunne brødrene gjøre søstrene brorgilde, altså at de arvet likt. Om man går i testamentene som ligger i Riksarkivet, ser man også at en del foreldre har testamentert likt til sønn og datter. Dette kan man lese mer om i Inger Hilde Killeruds masteroppgave «Jordisk gods: arv, kjønn og familiestrategi i norske testamenter 1810–1854» fra 2006. Denne oppgaven ligger i Oslos digitale forskningsarkiv DUO.

Enker kunne også sitte i uskifte, noe som innebærer at skiftet og arveoppgjøret utsettes og at gjenlevende ektefelle overtar den avdøde ektefellens formue, eiendeler og gjeld.

– Da måtte man ha en attest fra presten. Visste du at over 20 000 kvinner fikk en slik attest som fortalte at de var forstandige og fornuftige? Disse ligger i Riksarkivet under Revisjonsdepartementets arkiv. Gifte koner ble erklært myndige i 1888. Det betydde at mannen ikke kunne selge eller pantsette konas eiendom uten hennes samtykke. Slik hadde det også vært i norsk lov frem til 1687, etter en gammel lov fra Magnus Lagabøtes tid. Men i 1687 ble dansk og norsk lov samordnet, og mannen fikk disposisjonsrett også over konas eiendom. Om hun hadde noe å utsette på dette, kunne hun gå til sak mot han, underforstått at det var noe du ikke gjorde. Slik varer det da helt frem til 1888. I mange andre land hadde man hatt en slik lov hele tiden. Grunnen til at det lenge ikke var slik i Danmark-Norge, var nok for å sikre at mennene ble mest mulig kredittverdige, sier Hilde Sandvik.

Var du ugift, hadde du ikke lov til å råde over egen formue uten din verges samtykke med mindre du hadde fått en bevilling til å være din egen verge. For å få det, måtte du søke kongen om dette. Etter 1800 ble sakene behandlet av amtet. Fra 1845 fikk ugifte kvinner over 25 år samme myndighetsstatus som menn mellom 18 og 25 år, de ble såkalt «mindreårige» eller «myndige med curator», og fra 1863 fikk de samme myndighet som menn. Egen lønn kunne de derimot disponere på egenhånd.

KVINNER BLE OFTE STRAFFET HARDEST

Selv om kvinner ikke gikk til sak mot sine egne menn, betydde det ikke at kvinner ikke ble stilt for retten. I Christiania var kvinner involvert i omtrent hver tredje gjeldssak på 1600-tallet. Straffesakene mot kvinner på 1700-tallet gjaldt ofte leiermål, altså saker som gjaldt seksuell omgang utenfor ekteskap.

– I seksuallovingen var det lenge slik at hennes bøter for leiermål bare var halvparten av hans, men at begge skulle stå til åpenbart skrifte frem til 1767. Da måtte de skrifte offentlig for det de hadde gjort. I kirkebøkene finner man flere steder lister over de som er «publice absolveret». Begynner man derimot å se på hvem som fikk bot og måtte skrifte, er det stort sett kvinner. Så kan man begynne å lure på hvorfor det er slik. På denne tiden var de fleste menn innrullert i det militæret, og da fikk de ofte en liten straff av kompanisjefen istedet. Dette er knapt nevnt i de militære protokollene. Kvinnene måtte på sin side oppdra barn uten støtte, stå til offentlig skrifte og betale en bot, og om de ikke klarte det, ventet gapestokk eller en annen form for skamstraff. Frem til 1812 kunne man bli straffet for førstegangs leiermål, men etter 1812 bare for tredje gangs leiermål. Som regel betydde det for tredje barn utenfor ekteskap, det tyder i hvert fall innførselene i fogderegnskapene på. Ser man på trolldomsprosessene, som var på sitt mest intense fra midten av 1500-tallet til midten av 1600-tallet, var 80 prosent av de anklagde kvinner, og prosenten var enda høyere blant de som fikk dødsstraff, sier Hilde Sandvik og viser til Hans Eyvind Næss klassiske verk fra 1982 om norske trolldomsprosesser. Denne finnes digitalisert hos Nasjonalbiblioteket.

FIKK TILGANG TIL UNIVERSITETET I 1884

Når det gjelder skolegang, fikk man det første ordentlige skoletilbudet for alle barn i Norge ved reformasjonsjubileet i 1736. Da ble det satt i gang et primærskolevesen slik at barna skulle lære å forstå innholdet i sitt konfirmasjonsløfte. Noen prester noterte ned leseferdighetene til elevene sine, og her kan man se at gutter og jenter hadde like leseferdigheter. Enkelte ganger leste til og med jentene bedre enn guttene. Det er særlig prestens «sjeleregister» fra Haram som har gitt disse opplysningene. I generasjonene før primærskolevesenet var det stort sett

I byene var jenter og gutter ofte adskilt på skolen. På landsbygda hadde man blanda klasser.
FOTO: RAGNA SOFIE HANSEN/FINNMARKE FYLKESBIBLIOTEK

guttene som hadde vært gode til å lese, selv om enkelte kvinner også kunne dette.

– Jenter og gutter hadde altså samme elementærutdannelse, men det var ulike typer skoler i byene og på landet. I byene er det for eksempel bare gutter som får gå på latinskolene, mens gutter og jenter går sammen på landsbygda. Jenter får tilgang til høyere utdanning fra 1882, når Cecilie Thoresen får gå frem til artium og dermed kunne begynne på universitetet i 1884. I andre europeiske land hadde det lenge vært vanlig at kvinner hadde undervist og gjort seg gjeldende, mens man i Norge fikk den første kvinnelige professoren i 1912. Dette var biologen Kristine Bonnevie. Hun var opptatt av enkle arter og lagde forsøksstasjoner blant annet i Drøbak, men var også kjent for å ta godt vare på studentene sine og for å ha skremt Thor Heyerdahl bort fra å studere biologi, sier Hilde Sandvik og legger til at også flere andre kvinner skulle gjøre seg gjeldende innen realistfeltet i tiden som fulgte.

Likevel var det et lite fåtall som fikk denne muligheten. Mens de flinkeste bondesønnene kunne ha en sjanse til å komme seg opp og frem, tross manglende studiestøtte og andre sosiale ordninger, slik Arne Garborg skriver om i «Bondestudentar», var det primært borgerskapets døtre og embetsdøtre som tok høyere utdanning blant kvinnene. Men en kan se en endring rundt 1900. Til de første sykepleieutdanningene er det blant annet mange gårdbrukerdøtre som melder seg.

BLE OFTE LÆRT OPP, MEN FIKK INGEN FORMELLE SERTIFISERINGER

Og når vi er inne på borgerskapet. Hvordan var det egentlig å være kvinne i en borgerskapskrets?

– Når man snakker om borgerskapet, er det lett for mange å tenke på 1800-tallet og Jane Austen-lignende samfunn. Men om vi tar for oss 1600- og 1700-tallet, bodde 90 prosent av befolkningen i Norge på landsbygda. I byene bodde det ulike typer folk, men borgerskapet hadde monopol på å drive handel og håndverk der. De kunne gå til sak hvis andre prøvde seg på det samme. Det var nok mange borgerskapsdøtre som stod i butikken og ble lært opp i farens fag selv om de ikke fikk ta svennebrev og mesterbrev. I laugsprotokollene som finnes på Statsarkivene, kan vi også lese om enker som fortsatte næringen om mannen døde. Borgerdøtrene var nok ganske selvbevisste og stod over de kvinnene som kom inn fra landsbygda, men de var ikke så fine som embetsmannsdøtrene. De fikk heller ikke gifte seg med embetssønner, med mindre faren var riktig rik. Da kunne det kanskje gå, sier Hilde Sandvik.

Kommer vi opp på 1800-tallet, skjer det en endring i disse samfunnene. Man ser en utferdstrang og kjedsomhet blant kvinnene der. Bøker og egenskrevne historier om samtiden blir et middel mot dette for mange av dem.

Kvinnene i bondesamfunnene var vant til å ta grep om sine egne liv, både i arbeid og økonomi. Dette bildet er tatt i Tana mellom 1895 og 1905. FOTO: JOHANNES ØVRE/ FINNMARK FYLKESBIBLIOTEK

Samtidig begynner embetsmannsstaten etter hvert å krakelere mot slutten av 1800-tallet, og privilegier som mange er vant til, er ikke lenger like selvfølgelige.

– Mange av disse familiene ble det man kan kalle fattigforne. De hadde et høyt dannelsesnivå, men måtte klare seg med veldig lite. Kvinnesaksforkjemperen Ragna Nielsen kom fra en slik bakgrunn. Hun startet etter hvert en skole for å kunne forsørge familien, hvor blant annet Sigrid Undset gikk, sier Hilde Sandvik.

FORSKJELLER PÅ HUSMANNNS-KONER OG GÅRDSKONER

I bondesamfunnet var kvinnelivet litt annerledes, men det kunne også se annerledes ut innad i samfunnet. Alt etter hva slags samfunnslag du kom fra.

– Bondedøtrene giftet seg gjerne når de var 23–24 år, mens husmannsdøtrene måtte tjene lenger for å kunne gifte seg – gjerne helt til de var 30. En gårdmannsdatter kunne forvente seg å bli gift med en gårdmann, mens det skjedde svært sjelden med husmannsdøtrene. Som slektsforsker kan man være oppmerksom på dette, om det har vært noen kryssninger på tvers av disse samfunnslagene. Da kan det også være verdt å vite at enkelte steder var husmannsvesenet svært utbredt, som i Nord-Trøndelag og på Østlandet, mens det på for eksempel på Sørlandet var lite av dette, sier Hilde Sandvik.

Hun legger til at det også var forskjeller på de to kvinnegruppene i hvor mye tid de hadde til rådighet, selv om begge hadde lange dager og hardt arbeid. Gårdbrukerdøtrene kunne blant annet ha tid og tilgang til ull og lin, vevstol og farget garn, og hadde både stoff og tid til å sy finere ting, mens husmannsdøtrene ikke hadde noen av delene.

FRYKTELIG SLIT FOR ARBEIDERKLASSENS KVINNER

Noen som også hadde mye hardt arbeid var arbeiderklassekvinnene. Denne kvinnegruppen vokser først

frem fra 1850-tallet, da man begynner å få en industri i byene.

– De fleste som jobbet her, var ugifte kvinner, men det var det var også en god del gifte. Det var et fryktelig slit. De måtte levere fra seg barna i barnekrybber før de stilte opp på jobb klokka seks, før de igjen kunne hente dem tolv timer senere. En del jenter valgte seg likevel industriarbeid fremfor å være tjenestejente, det kan ha vært på grunn av kameratskapet og den friske stilen på arbeidsplassen, sier Hilde Sandvik.

Etter hvert som man ble gift, fikk mange mulighet til å slutte i jobben. Men det betydde ikke at man sluttet å jobbe. Mange valgte da å skaffe seg inntekter ved å sy, vaske eller ta andre oppgaver man kunne gjøre hjemmefra.

– I folketellingene er ikke slikt arbeid registrert, så om man ønsker en kilde på slikt arbeid må man gå til mer berettende kilder, som Eilert Sunds bok om Piperviken og Ruseløkka, sier Hilde Sandvik.

Om mannen din døde, havnet du i en svært vanskelig situasjon. For folk flest var ikke støtteordninger noe alternativ, og du hadde svært sjelden sparepenger å ty til heller.

– Da måtte du først vurdere om du kunne klare å bo der du bodde, eller om du måtte ta til takke med et enda dårligere husvære. Deretter måtte du vurdere om noen av barna dine kunne bli sendt ut for å jobbe. Et tredje alternativ var å igjen ta arbeid på fabrikken. Nok et annet alternativ var å gifte seg på ny. Dette var kanskje mer vanlig i bondefamilier enn i arbeiderklassen, sier Hilde Sandvik.

UNGE KONER OG ELDRE MENN FØRTE TIL KONKURS RAMMET ENKEKASSE

Der arbeiderklassekvinnene og bondekvinnene ofte var vant til å ta grep i eget liv, både i arbeid og økonomi, kunne et tap av ektemannen være enda mer dramatisk for embetskvinnene. I denne samfunnsgruppen giftet gjerne mennene seg med mye yngre kvinner, ofte ned i 17–18 årsalderen. Da falt mannen i mange tilfeller fra lenge før kvinnen, og hun satt igjen alene, ofte uten å være vant til å ha selvstendighet og ansvar i eget liv. På grunn av dette hadde man allerede fra 1700-tallet en enkekasse for disse kvinnene.

– Man fikk en ny enkekasse i 1815. Ofte døde mennene før de hadde klart å betale inn full premie til denne kassen, så den hold på å gå konkurs flere ganger, sier Hilde Sandvik, og legger til at hele familieøkonomien til norske embetsmannsfamilier ligger i arkivet etter denne enkekasen på Riksarkivet. Dette er på 55 hyllemeter og fremdeles ikke skrevet noe om, sier Hilde Sandvik.

Som en liten tilleggsopplysning blir felles alderspensjon foreslått innført for alle innbyggere i 1920-åra, men staten ser seg ikke råd til å sette dette i verk. Behovsprovd alderspensjon blir innført i 1936. ■ ■

Noen tips til deg som slektsforsker på kvinner

Den helt vanlige kvinnen, hun som ikke utmerket seg på noen måte, har gjerne vært tilnærmet usynlig i kildene. Men hvordan kan vi bruke den informasjonen som faktisk står der på en best mulig måte?

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

– Kvinnene hadde nok en viktigere rolle i samfunnet enn det mange tror. Likevel velger veldig mange slektsforskere å ta for seg mennene i familien først, og det samme med oss som skriver historiske bøker. Kildene er der, men mennene blir dratt frem først, sier Jonny Lyngstad, erfaren slektsforsker og bygdebokforfatter.

Kirkebøkene og folketellingene er derfor de stedene vi finner aller flest kvinner, fra alle klasser og alle deler av samfunnet. Men det er gjerne ikke så mye som står der. For å få mest mulig ut av den informasjonen som faktisk står der, må vi derfor lære oss å lese den på en ny måte, gjerne ispedd litt fantasi og innlevelse.

– Om man ser i folketellinga fra 1865 og det står at det bor 15 personer på en gård vet vi at det var mye å gjøre. Både i hus, fjøs og på markene. Kvinnene deltok aktivt i alle deler av denne prosessen. Det var tidlig opp og seint i seng.

BRUK TITLENE

I folketellinger står gjerne kvinner oppført med ulike titler, dette gjelder også helt «ordinære» kvinner. Om vi går disse nøyere etter i sømmene kan man gjerne få litt mer kjøtt på beinet til en person vi ikke har så mye informasjon om.

Bildet til høyre er hentet fra kommuniktant- eller kommunionsprotokollen for Eide sokn 1888–1911 for gården Gautvika. Den oppbevares på kirkekontoret til soknepresten i Eide. Man ble ført inn i denne protokollen det året man ble konfirmert og så å si alle gikk til alters dette året. De 10 første navnene er ugifte mannfolk. De 7 siste av disse ble konfirmert etter 1895 og er dermed ikke ført inn med dato på denne sida. Deretter kommer 8 «piger», ugifte jenter.

– I folketellinger fra 1800-tallet kan kvinner for eksempel stå oppført som meierske, budeie, fjøsjente, barnepike og hushjelp. Den informasjonen må vi bruke for alt det den er verdt. Om ei jente var meierske, hadde

Gården	Kommunikantenes 1888-1911	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
Gautvika	Konfirm. Maria Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Karen Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Carne Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
Piger	Karen Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								
	Anders Knutsdtr.								
	Olav Knutsdtr.								

Den første, Karen Knutsdtr., gifter seg i 1893, og ble da flyttet over til ektefolk sammen med mannen sin. Som vi kan se gikk enkelte til alters to ganger i året, som var det man skulle gjøre, mens andre ikke gikk til alters i det hele tatt etter at de ble konfirmert. Når noen begynte i tjeneste på en annen gård enn der de vokste opp, blir de overført til denne gården. På den måten kan vi faktisk se hvor man var i tjeneste før de flyttet ut fra soknet, giftet seg eller døde. KILDE: JONNY LYNGSTAD

J. Johanna Johansen	25	6
J. Henri Olsdatter	25	6
J. Hanna Olsdatter	25	6
J. Hanna Thomsen	25	6

«Fra skatteliste for 1866 for gården Visnes i Eide på Nordmøre. Protokollen oppbevares i arkivet til Eide kommune. Dette året var det 4 tjenestejenter som betalte skatt av inntekta si på denne gården. I innledinga til utrekning av skatten har man skrevet at «for Tjeneres vedkommende frigives for Skat den Indtægt de have i Kost og Klæder». En del av lønna til en tjener den gangen fikk de i form av kost og klær, samt at de hadde fri losji. Dette slapp de altså å skatte av. P-en foran navna står for Pike. I de to første kolonnene skulle man føre inn formua og den skattbare formua. Disse 4 jentene hadde ingen formue. I kolonne 3 finnes skattbar inntekt, som for alle fire var på 25 spd.

I neste kolonne ble ført inn hvor mange personer de hadde å forsørge. De var enslige, derfor står det ikke noe der. I siste kolonna på denne sida er innført skattbar inntekt, som for alle sammen var på 6 spd., dvs. at man hadde trukket fra 19 spd. for kost og klær. På neste side i protokollen går det fram at hver av dem skulle betale 6 sk. i skatt dette året, noe det kvitteres for at de hadde betalt inn i kontanter. I protokollen finnes flere tjenestejenter som hadde en liten formue, og enkelte betalte også litt skatt av denne. Dette var mest sannsynlig arv som de hadde stående hos sine formyndere».

KILDE: JONNY LYGSTAD

hun kanskje gått på kurs for å lære dette yrket. Da kan man lete i protokollene fra meieriet hun var ansatt ved og se om du finner noe informasjon om henne der. Om man forsker på en fjøs jente, barnepike eller hushjelp kan man sette seg inn i hva som var typiske arbeidsoppgaver for noen med en slik jobb. Da vil vi finne ut hvor viktig et slikt arbeid var for at hjula skulle gå rundt på en gård. Man kan også se hvor vedkommende var ansatt. Om du var ansatt som hushjelp i en by, var gjerne arbeidsoppgavene annerledes enn på bygda, sier Jonny Lyngstad, og løfter frem skifter, avhør og fattigvesen som andre kvinnerike kilder. De to første finnes i statsarkiva, mens protokollene til fattigvesenet som oftest finnes i de kommunale arkivene.

TRUNKERINGSTEGN

* stjerne kan settes foran, bak og inni et ord

EKSEMPEL: Tegnet kan for eksempel settes inn om du er usikker på hvordan et navn skrives. For eksempel Kristoffer. Da kan du skrive *risto*er, og få alle skrivemåter av dette navnet. Du kan supplere med informasjon i de andre søkefeltene for å snevre inn resultatene litt.

| stolpetegnet betyr enten/eller

EKSEMPEL: Vet du at dette navnet enten skrives med enten Kristo eller Christo kan du bruke |-tegnet og skrive Kristo| Christo*. Da får man opp alle personene som har et navn som starter med disse to alternativene.

+ plusstegnet gir et kombinasjonssøk

EKSEMPEL: Kari + Pettersen. Da får du opp alle Kari Pettersen i området du søker i.

- minustegnet brukes når man vil utelukke noe.

EKSEMPEL: Kan brukes om du søker etter noen som heter Andresen, men som du vet at ikke bodde i bestemte byer. Da skriver man inn Andersen - navnet på byene. Husk å ha - mellom hver by du skriver inn.

UNGE MENNESKER KAN VÆRE VANSKELIGE Å FINNE

På spørsmål om hvilke kvinner som er vanskeligst å finne, vil han heller trekke frem en spesifikk aldersgruppe fremfor en samfunnsgruppe.

– Det er ofte vanskelig å finne ut hva som skjer med folk fra de blir konfirmert til de blir gift. Hvor de er og hva de gjorde. Dette skyldes at det er så langt mellom folketellingene i Norge. Folk var mobile også før, og reiste ofte ut for å jobbe eller tjene som det egentlig het. Om de gjorde det, men man ikke finner dem i folketellinger og kirkebøker i denne perioden, kan man se i skatteprotokollene. Dette er ei lite brukt kilde som man finner i de kommunale arkivene. Det er veldig morsomt å se hva oldemor tjente i jobben sin. I enkelte prestegjeld finnes det også kommunikantprotokoller. Dette er en opptegnelse av alle som gikk til alters i et prestegjeld, som oftest to ganger for året. Her kan vi finne ut hvor man tjente og dermed oppholdt seg før man giftet seg.

HVORDAN FINNER MAN ANNE OLSDR.?

Mange sliter også med å finne personer som hadde veldig vanlige navn, som Anne Olsdr. Hvordan finner man egentlig henne?

– Her har jeg egentlig ikke noe godt råd. Men en liten trøst er at personen dukker opp slutt, man må bare ha tålmodighet. Av og til kan det da være lurt å gjøre et nytt forsøk når mer materiale er digitalisert enn det gjorde sist man leita etter henne. Vær også oppmerksom på at man ofte var lite nøye med å registrere navnet sitt korrekt, det kommer an på hvem som førte det inn i protokollen. Anne kan for eksempel stå som An, And, Anna og Ane. Da må man bruke hjelpetegn, trunkerings-tegn, når man søker for å få opp flest mulig alternativ, sier Jonny Lyngstad.

Fra dødsstraff til økonomi – *ugifte mødres historie*

*Slektsforskere vil stadig møte på «uekte» barn i sin forskning.
Hvordan ble mødrene deres behandlet, og hvordan har synet på
dem endret seg gjennom tidene?*

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Uekte barn er betegnelsen på barn født utenfor ekteskap. Det å få et barn uten å være gift var i mange hundre år sett på som svært umoralsk og problematisk av samfunnet. Lenge var det også straffbart.

– På 1700-tallet og litt inn på 1800-tallet kunne man bli straffet for leiermål, altså seksuell omgang utenfor ekteskap, og dette gjaldt både menn og kvinner. Men det var kvinnene som fikk barn og derfor oftest ble utsatt for straff. Denne straffen kunne for eksempel være å bli satt i gapestokk, sier Astri Andresen. Hun er professor i historie ved Universitetet i Bergen, og har blant annet forsket mye på bortsetting av barn. Hun gav også ut en bok om temaet i 2006.

Å bli satt i gapestokk, med samfunnet rundt som håner og ler av deg, var nok traumatiserende i seg selv. Men du kunne i verste fall risikere enda verre og mer alvorlige straffer. Dette trådte ofte i kraft om du ble siktet for fødsel i dølgsål. Dette betydde å holde fødselen skjult, og døde barnet, kunne straffen være den samme som ved drap. Det betydde i verste fall dødsstraff.

– Det var ikke alltid enkelt å bevise hva som hadde skjedd. Så rettsmedisinen begynte etter hvert å utvikle seg på dette området, for å prøve å klarlegge om et barn var fullbyrdet eller ikke. Alt på slutten av 1600-tallet var det etablert en prosedyre med å undersøke barnets lunger for å finne ut av dette, men metodene ble flere etter hvert. I 1842 ble dødsstraffen erstattet med straffarbeid. Helt til 1962 kunne kvinner straffes for abort, og den moralske avstraffelsen kunne også være stor, sier Astri Andresen.

LENGE VANSKELIG Å VÆRE ALENEMOR

Hun legger til at det er lett å snakke om fødsel utenfor ekteskap som én ting, men historiene kunne være mange. Noen steder var det helt vanlig at bruder var

gravide når de giftet seg. Dette var ikke problematisk, så lenge paret faktisk giftet seg. Det var det ikke alle som hadde mulighet til av økonomiske grunner. Da ble det brått vanskeligere.

Mange ble også gravide uten å ha en fast partner. Dette var vanskelig på flere måter. Det ene var moralen og samfunnets syn på den. Det andre var det praktiske, for det var veldig vanskelig å forsørge et barn alene før moderne tid. Den eneste løsningen for de fleste var derfor å sette bort barnet sitt.

– Bortsetting kunne bety ulike ting. Noen barn ble sendt bort til fremmede og ble flyttet rundt mellom mange «hjem», kanskje flere ganger i året. De ble behandlet nesten som en pakke som ble sendt rundt, og ble svært lite verdsatt. Andre ble tatt inn av familien og elsket som et biologisk barn, sier Astri Andresen.

ADOPSJONSLOV FØRST I 1917

Bortsetting ble lenge stort sett ordnet privat, og derfor finnes det lite dokumentasjon på dette før fra 1900-tallet og utover. Noen havnet hos besteforeldre, mens andre havnet hos fremmede. For å ta inn et barn fikk fosterforeldrene ofte en sum penger som skulle dekke livsoppholdet til barnet. Noen ganger betalte mor, noen ganger betalte far og andre ganger betalte Fattigvesenet. Hvor mye kontakt barna hadde med foreldrene varierte. Noen ganger ville ikke moren ha kontakt, mens det andre ganger var fosterforeldrene som hindret kontakten. Det kunne i verste fall bety at en mor betalte for barnet sitt, men var helt avskåret fra det. I mange tilfeller ble også barna tatt tilbake etter konfirmasjonen, fordi de da kunne forsørge seg selv.

Etterhvert får vi en adopsjonsordning i Norge. Den første loven kom i 1917. Fra 1935 hadde vi sterk og svak

omisk støtte

adopsjon. I den svake adopsjonen kunne adopsjonsforeldre si opp avtalen om de ikke var fornøyde. Sterk adopsjon var en fullverdig adopsjon slik vi har i dag.

DE CASTBERGSKE BARNELOVER ENDRET MYE

Praksisen med bortsetting av barn varte utover 1900-tallet. Fremdeles fikk mange dårlig behandling. Det verste eksemplet på dette finner vi i «Englemakerskesaken» fra 1901, der seks Oslo-kvinner ble tiltalt for å ha tatt livet av over 20 småbarn som var satt bort til dem. Saken fikk stor oppmerksomhet, men ble senere litt glemt bort. Men det første frøet for å få bedre vilkår for ugifte mødre var nå sådd, og i 1915 ble de Castbergske barnelover vedtatt. De endret tingenes tilstand til det bedre. Nå måtte mennene ta større ansvar, og barn og mødres rettigheter ble styrket, blant annet i form av at barn født utenfor ekteskap fikk lik arverett og like juridiske rettigheter som barn født i ekteskap. Det ble slått fast at begge foreldrene hadde ansvar for å bidra til å forsørge barnet. Mødre og barn som ble stående uten

Å få barn utenfor ekteskap satte deg i mange hundre år i en svært vanskelig situasjon. Ofte var det ikke andre muligheter enn å gi bort barnet sitt.

ILLUSTRASJONSFOTO: HANS NIKOLAI M. SKAUGVOLD/NORDLANDSMUSEET

bidrag fra far, skulle også sikres. I følge Wikipedia kunne mødrene nå kreve bidrag i oppholdskommunen rundt fødselen og i inntil seks måneder etter at de hadde fått barnet. Bidrag kunne bli innkrevd av lensmann eller fogd, og det ble derfor langt vanskeligere for barnefarene å unndra seg forpliktelsene.

– Oslo innførte en trygd for enslige mødre og enker med barn i 1919. På den måten kunne de i større grad ta vare på barnet sitt. Jeg har ikke undersøkt om det var noen nedgang i antall bortsatte og bortadopterte barn

◻ I HVILKET KILDEmateriale FINNES UGIFTE MØDRE OG BARNA DERES?

- Saker fra Bidragfogden finnes for Oslo delt mellom Oslo byarkiv og Statsarkivet i Oslo. Andre steder finnes de i statsarkivene. Byarkivet har registerkort fra 1915/1916 da de Castbergske barnelover ble innført. Før dette finnes det bidragssaker tilbake til 1700-tallet, men i begrenset omfang ved Statsarkivet i Oslo. Det finnes også en del saker angående farskap i arkiv etter Fattigvesenet. Dersom mor trengte støtte til fødsel/forpleining, var far forsørgelsespliktig overfor det offentlige. Bidragssaker er belagt med en generell klausul på 60 år etter Forvaltningsloven. Statsarkivet har et tillegg slik at de har 80 års klausul på sakene. Unntak er der det gjelder adopsjon, da er sakene belagt med 100 års klausul.
- Ved juridisk adopsjon skal adoptivforeldre, ikke biologiske foreldre stå på fødselsattester, i kirkebøker ved giftermål etc. Men dersom barnet ikke var adoptert ved dåpen vil biologiske foreldre framkomme av de kildene som er nedskrevet der, men med påtegninger. Dette er grunnen til at en del kirkebøker er sperret med 100 år.
- Generelt er lovgivningen ved juridisk adopsjon streng. Den bortadopterte kan be om innsyn i sin sak ved Fylkes-

mannen. Om man tar Oslo som eksempel, forvaltes dette av Fylkesmannen i Oslo/Akershus, mens selve arkivet etter Helserådets adopsjonskontor befinner seg i Oslo byarkiv. Fylkesmannens praksis er at kun den adopterte har rett på innsyn, ikke etterkommere av den adopterte og ikke foreldre. Sakene er belagt med en generell klausul på 100 år.

- Svært mange ble ikke adoptert bort juridisk, men satt bort av flere instanser som Fattigvesen, Vergeråd/Barnevern eller mot private midler eller på barnehjem (da førte Helserådet tilsyn). Dette er kommunale arkiver belagt med en generell klausul på 100 år. Spørsmål om innsyn rettes til arkivene, og sakene behandles skjønsmessig der også etterkommere kan anses å ha rett til partsinnsyn.
- Leiermål ble lenge straffet med tukthus, så både tingbøker/byretten og tukthusarkiv vil være en mulig kilde for å finne dem som fikk denne straffen. Senere, med straffeloven av 1842, ble tredje gangs leiermål straffet med vann og brød eller fengsel. Da vil både rettssaker og fengselsprotokoller være aktuelle kilder.

KILDE: JOHANNE BERGQVIST, OSLO BYARKIV

etter denne ble innført, men jeg vil tro det, sier Andresen, og legger til at du da måtte oppgi hvem far var for å få støtte, sier Astri Andresen.

BARN GITT BORT I AVISEN

I 1946 fikk man barnetrygden, som den første nasjonale ordningen i sitt slag. Denne gikk til alle barn, uavhengig av om de var født i eller utenfor ekteskap. Likevel så man i denne perioden en ny bølge med bortsetting og adopsjon av barn. Årsaken var 2. verdenskrig og alle de ugifte kvinnene som fikk barn med tyske soldater. I rubrikkdelen til aviser fra denne perioden kan man derfor lese om søte pikebarn som søker nye, snille foreldre, enslige ektepar som søker barn og annonser for fødselsplass med garanti for at barnet blir bortadoptert med en gang. Slike annonser var også vanlige før krigen.

– Annonser av denne typen varte ikke lenger enn ut på 1950-tallet. I 1953 får vi en ny adopsjonslov som gjør at alle som vil formidle adopsjoner må ha en bevilling fra Sosialdepartementet. I tillegg får man etter i 1963 en landsdekkende morstrygd både for gifte og ugifte og kommunale stønader som gjør det enklere for jentene. Når man får like rettigheter for mødrene uavhengig av ekteskapsstatus, blir det også mer uvanlig å gi bort barnet sitt. Dette henger jo også sammen med at de seksuelle moralnormene var i endring; at prevensjon var tilgjengelig, at det kom en abortlov og at kvinnene ble i stand til å forsørge seg selv og barn gjennom deltagelse i yrkeslivet, sier Astri Andresen.

Vi hadde ikke noe ordentlig adopsjonssystem i Norge før 1950-tallet. Så rubrikkseksjonen til avisene ble ofte løsningen for desperate ugifte mødre.

EN HISTORIE FRA KILDENE:

Joachime – fire års tukthus for fødsel i dølgsmål

CARL BIRGER VAN DER HAGEN

«Hele tiden er vårt problem at vi har bedre kilder til å belyse eliten i samfunnet enn til å belyse folket.»

skriver Sølvi Sogner i heftet Tingboka som kilde. Den historien som følger her, er ikke ment å være representativ for «folket», men er en heller tragisk livshistorie. For meg startet det med et tilfeldig funn i et sjeleregister.

Prestene ved Kristiania tukthus førte fra 1857 til 1870 et sjeleregister over kvinnelige og mannlige fanger ved tukthusets ukeskole. Den 24. juli 1860 fikk tukthuspresten Joachim Brinch Lund (1815–81) fra Farsund et bysbarn i ukeskolen, kvinnen Joachime Torkildsdatter. Hun oppga alder 30 år, men det var ikke første gang hun løy om sin alder. Verre var det med dommen; fire års fengsel for fødsel i dølgsmål.

Kjente de hverandre fra oppvekstårene? Kanskje.

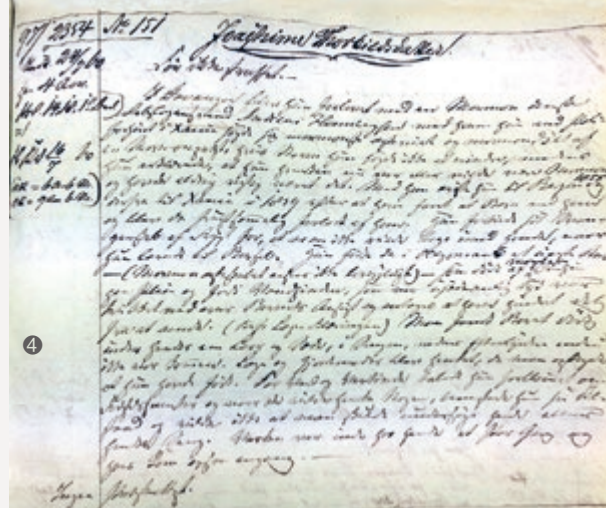
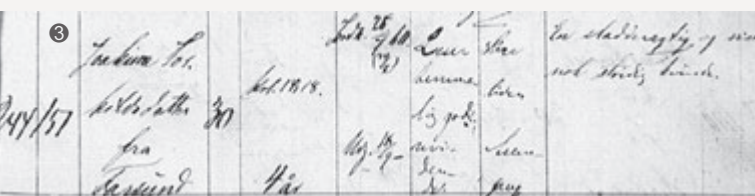
Farsund var et lite ladested med 496 innbyggere ved folketellingen i 1801. Standsforskjellene var store. Tukthuspresten var sønnesønn av «kongen» av Farsund, Jochum Brinch Lund (1743–1806). Lunddynastiet hadde hånd om nesten all næringsvirksomhet da Joakimes foreldre kom til byen i det første tiåret etter 1800. Moren, Rebekka Sterkuldsdatter, var husmannsdatter fra Hananger på Lista. Faren, Torkild Andersen, var smed og kom fra Vilshammer, en liten gård vest i Lyngdal. Vi må anta at faren arbeidet i en av Lundfamiliens bedrifter. Privat næringsvirksomhet som smed var utelukket i dette dynastistyrte samfunnet.

Rebekka og Torkild giftet seg i februar 1811 og hadde tre barn da piken Joachime ble født i 1819. Jeg har ikke funnet andre i slekten med lignende navn, så det var nok et motenavn i byen på den tid. Dette barnet døde imidlertid i 1821, og da det kom en ny datter 25. juli 1823, fikk også hun navnet Joachime ved dåpen i Farsund kirke. Slik gjenoppkalling var vanlig og er en liten snare for slektsforskere som iblant overser denne navnetradisjonen.

I 1837 stod Joachime til konfirmasjon sammen med 31 andre. Hun greide seg ikke så verst. Presten rangerte dem fra «meget godt» til «maadelig», og Joachime fikk «temmelig godt». Tre av de fem ung-

FOTO: K. ALMÅS/OSLO MUSEUM

① Øvre Hammersborg Gade 7 b, der Joachime bodde. ② Kristiania Tukthus. ③ ④ Utdrag fra sjeleregisteret/domsprotokollen.
FOTO: K. ALMÅS/OSLO MUSEUM

dommene som fikk «meget godt», hadde etternavnet Lund, bare for å nevne det.

Fattigvesenets protokoll i Bergen 1857 forteller mer om hennes liv. Hun fikk diverse husposter i hjembyen, men hadde også perioder hvor hun bodde hos moren eller hos morbroren. Hjembyen forlot hun for godt omkring 1853 og reiste til Stavanger. Prestene i Farsund var nøye med å føre inn- og utflyttingslister på den tiden, og Joachime meldte ikke utflytting. Hun hadde diverse husposter i Stavanger, bl.a. hos krigs-kommissær Friderich Dietrichson (1787–1866). I Tukthusets ekstrakt av domsprotokollen fra 1860 finner vi også detaljer om Joachimes historie.

I Stavanger traff hun en norsk mormon, replager-svend Andreas Henningsen. De ble viet av en mormon-prest og dro sammen til Bergen i 1855. Joachime fikk huspost her hos skomakermester Adolph Waldemar Lahn, men så ble hun gravid med replagersvenden. Barselen medførte 14 dagers sykehusopphold, og hun måtte søke hjelp hos fattigvesenet i mars og august 1857. Barnet ble født 3. mars 1857 og døpt i domkirken 19. juli med navn Marie Leonore Andreasdatter. Hun ble registrert som «uægte». Mormonekteskap var ikke ansett som lovgyldig etter et høyesterettsvedtak i 1853. Joachime sier også i sin senere politiforklaring «at hun hverken nu var eller vilde være Mormon og havde aldrig rigtig været det.» Klokkeren skriver i sin bok at det var begges første leiermål, men der lurte replageren øvrigheten! Han hadde nemlig et uektefødt barn fra før i Trondheim med samme navn, Leonora Marie Andreas-datter, født i 1851. Denne piken bodde hos moren og ble konfirmert i Trondheim i 1866.

Fra Bergen drar Joachime til Kristiania i 1859. Det er usikkert om Andreas blir med, og han forsvinner ut av historien. Det er heller ingen spor etter datteren Marie Leonore, hverken i senere folketellinger eller i kirkebøker i Bergen. Men nå starter problemene for alvor for Joachime, med en ny graviditet. Hun holdt svangerskapet skjult og fødte et barn som ble funnet død under henne i sengen en morgen. Fosterhinnen var trukket ned over barnets ansikt og hindret antakelig barnet fra å puste, ifølge legeerklæringen. Kanskje var dette en formildende omstendighet. Straffen for fødsel i dølgsmål var gjerne 10 års fengsel. Joachime ble dømt til fire års fengsel og havnet på Kristiania Tukthus.

Hun startet soningen sommeren 1860. Det er uklart hvor lenge hun gikk i tukthusets ukeskole, men tukthuspresten Joachim Brinch Lund må ha kunnet observere henne en viss tid, siden han skrev at hun er «En sladderagtig og vistnok stridig kvinde». Hun leste temmelig godt, men var uvitende og viste «Såre liden fremgang» ved utskrivelsen fra skolen.

Folketellingen 1865 viser at hun etter soningen fikk huspost hos en konditorfamilie i Kirkegaden 22 i Kristiania. Ti år senere finner vi henne i boligkomplekset Grønland 13, boliger som huset 105 personer fra mange samfunnslag, deriblant min ektefelles tippoldemor og oldefar. Joachime var losjerende hos kopist Johan Wilhelm Hovelsrud og jobbet som «Wadskerpige».

Ved folketellingen i 1885 har hun imidlertid måttet flytte til et ytterst fattigslig strøk på Hammersborg, i Trefoldighet menighet, i strøket nord for nåtidens regjeringsbygninger. Hun blir registrert i Fattigvesenets protokoller i 1886, men det blir ikke foretatt hjemstavnshør. Hun var «byen tilhørende». Øvre Hammersborg Gade 7 synes delvis å ha huset folk for fattigvesenets regning. Det bodde 13 mennesker i dette usle huset, to familier og i tillegg seks enslige personer.

Her dør Joachime Torkildsdatter, ugift, den 28. februar 1892, av «Cancer Mammæ» og influensa. Tidlig dette året gikk det en etterdønning av den såkalte Russersyken, en influensavariant, over Norge. I dødsmeldingen i Trefoldighet menighet fortelles det ellers at hun hadde oppholdt livet ved eget arbeid og ved understøttelse av Fattigvesenet. Selv i døden fikk hun uriktig fødselsår, 1829, og ikke det år hun ble født i Farsund, 1823.

Joachime overlevde sitt bysbarn Joachim Brinch Lund med 11 år. Tukthuspresten avsluttet sin karriere som prest ved Garnisonsmenigheten i Kristiania. Pussig nok var han kanskje mest kjent som en iherdig motstander av mormonene, og han virket som almueskolebestyrer og sekretær i Missionselskabet i Stavanger samtidig med Joachimes mormoneventyr der.

KILDER

Folketellingene 1801–1885. Kirkebøker i Vanse prestegjeld, Lyngdal prestegjeld, Domkirken i Bergen, Domkirken i Trondheim, Trefoldighets menighet i Oslo. Kristiania tukthusprest Kirkebøker – Skolevesen, Sjeleregister over fanger i Tukthusets ukeskole. Hjemstavnregister – Fattigvesenet i Kristiania. Digitalarkivet: Hjemstavnprotokoller 1854–1883 for Bergen. Lokalhistoriewiki. Christiania Tukthus domsakter, pakke nr. 359 (1829–1865) – Statsarkivet i Oslo. Gabriel Lund: Farsund-Lundene, Oslo 1950.

Tyskerjentene

– hva kan vi finne ut om dem?

Da Thorleif Blatt ble født i 1942 stod han registrert med norsk mor og tysk far. Han var ikke alene om dette. Så mange som 12 000 norske kvinner kan ha fått barn med tyske soldater, og opptil 50 000 kan ha vært det vi kaller tyskerjenter. Historien til disse jentene er med andre ord viklet inn i en stor del av norske slektstrær.

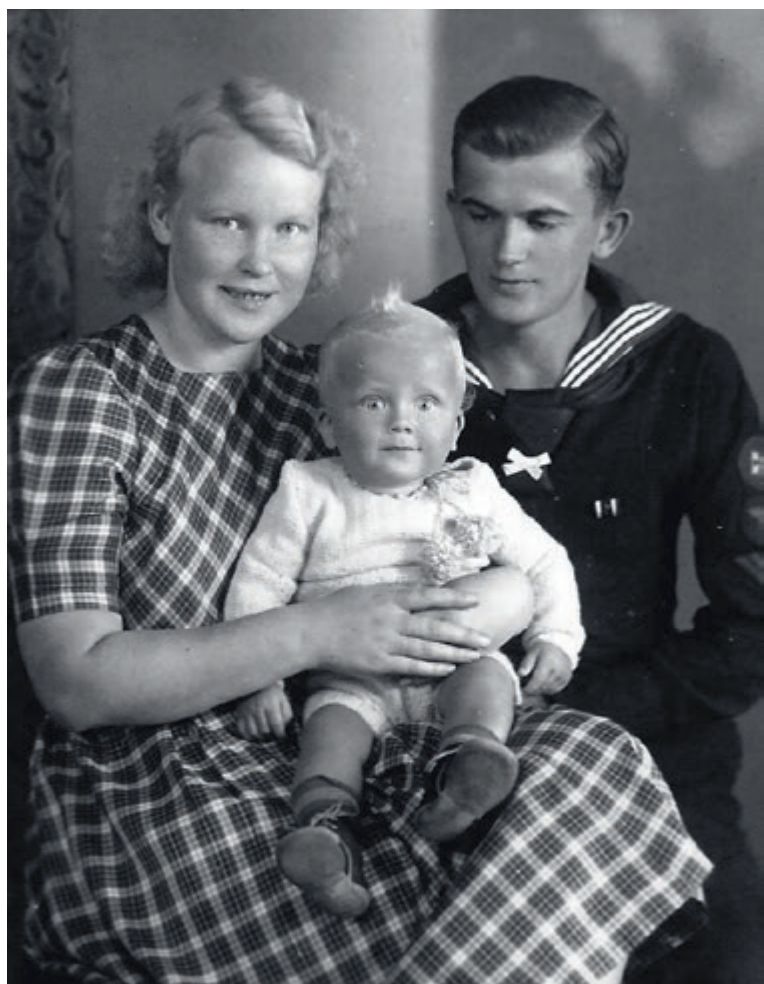
IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

– Faren min var 18 år og akkurat ferdig med kokkeskolen, da han ble sendt til Norge for å jobbe som kokk hos den tyske admiralen i Oslo. Mor, som da var 17 år, jobbet på denne tiden i en tobakksforretning her i Oslo. I andreetasje var det en kafé som ble frekventert av tyske soldater. Hun spiste lunsjen sin der og kom etter hvert i kontakt med noen av dem. En av disse var Helmut. Det ble kjærlighet ved første blick, som de sier, forteller Thorleif Blatt, leder i Krigsbarnforbundet Lebensborn.

KAN HA VÆRT OPPTIL 50 000 JENTER

Moren hans var ikke alene om å bli forelsket i en tysk soldat. Så mange som 50 000 norske kvinner kan ha vært tyskerjenter, litt etter hvilke beregninger man bruker. Om man ser på folketellingene fra 40-årene var det ti prosent av alle kvinner mellom 16 og 35 år.

– Tallet på antall tyskerjenter vil variere etter hvordan man definerer en tyskerjente. Det å smile til en tysker på trikken er en ytterkant, det å få barn med en tysker er en annen. For mange var det svært lite som skulle til, men jeg har pleid å ta utgangspunkt i det vi vet ganske sikkert. Vi vet at om lag 8000 norske kvinner fikk barn med tyske soldater og ble registrert av tyske myndigheter i Lebensbornarkivet. Skal vi ta med mørketall og barn som ble født etter krigen, har jeg brukt å si at det kan være snakk om 10 000 til 12 000 kvinner, sier Kåre Olsen. Han er historiker og gav i 1998 ut boken «Krigens barn». Frem til 1995 behandlet han over 600 innsynsforespørsler fra tyskerbarn gjennom arbeidet sitt på Riksarkivet.

Thorleif Blatt sammen med mor og far. De var veldig unge da de traff hverandre og fikk han. ALLE FOTO: PRIVAT

Thorleif på trappen utenfor
huset han og moren bodde i da
de oppholdt seg i Tyskland.

HAR DU EN TYSKERJENTE I SLEKTA?

- Anmeldelser finnes i arkivene etter politikamrene, som ligger i statsarkivene. Hvor mange saker det er snakk om har ingen undersøkt.
- Etter krigen ble det opprettet granskingskommisjoner for unasjonal opptreden. Dette gjaldt ansatte i offentlige etater, men også i bedrifter og organisasjoner. Mange ble anmeldt for å ha vært sammen med en tysker. Disse rapportene ligger i granskingskommisjonens arkiv, i de kommunale arkivene. Det finnes også noe informasjon i Riksarkivet.
- Ble kvinnen gift før krigens slutt, kan man kanskje finne informasjon om vielsen i arkivet etter Deutsche Standesamt in Norwegen, som var en slags byfogd som blant annet registrerte vielser. Dette finnes i Riksarkivet. De fleste ekteskap ble imidlertid inngått etter krigens slutt, da de tyske okkupasjonsmaktene hadde svært strenge regler for hvem soldatene kunne gifte seg med.
- Fikk kvinnen barn, finner man informasjon om dette i Lebensbornarkivet. I 1950 ble krigsbarna ansett som norske. Det bestemt at man skulle behandle dette som ordinære bidragssaker etter barneloven fra 1916. Da ble de aller fleste saksmappene sendt til Fylkesmannen. Disse ble avlevert til fylkesmannarkivene i statsarkivene etter hvert som sakene ble avsluttet, da barna var 16 år. Noen få steder ligger også noe materiale hos byarkiv. I disse mappene ligger det mye stoff, særlig om mødrene. Her står historien til foreldrene, men det kan også ligge personlige brev og bilder i mappene.
- Dersom kvinnene ville hjem, kan man oppsøke arkivet etter sentralpasskontoret i Riksarkivet. Dette var datidens UDI. Det var de som behandlet søknadene fra kvinnene som ville tilbake til Norge. Her kan man finne både søknader og livshistorikk.
- For å få informasjon om tiden i Tyskland kan man oppsøke tyske arkiver som for eksempel Deutsche Dienstelle (WAST) eller Bundesarchiv, og søke innsyn hos dem.

KILDE: KÅRE OLSEN

FIKK IKKE GIFTE SEG

Moren til Thorleif Blatt var blant de 8000 kvinnene som fikk barn under krigen og ble skrevet inn i Lebensborn-registeret. Da hun oppdaget at hun var gravid, bodde hun i en liten toromsleilighet i Oslo sammen med faren sin, fem søsken og en svigerinne. Det var ikke det mest ideelle stedet å oppfostre en liten baby. Da fødselen nærmet seg, ble hun dermed anbefalt å registrere seg i Lebensborn. Like før fødselen flyttet hun inn på Klekken, et lebensbornshjem utenfor Hønefoss.

– Her fikk hun pleie og stell. Da jeg ble født, fikk hun økonomisk hjelp under oppholdet og en tid etterpå. Etter tre måneder flyttet hun inn til byen igjen. Hun hadde da fått en hybel i sentrum og jobb på lønningskontoret til det tyske marinekontoret. Hun og far var fremdeles veldig forelsket og ville gifte seg, men de tyske myndighetene hadde veldig strenge regler for hvem som fikk gifte seg og ikke. På denne tiden var jeg fremdeles på Klekken, men mor og far besøkte meg flere ganger. Hun fortalte meg senere at hun og far aldri snakket sammen på disse togturene. Han gikk i sivil, men hadde ikke lært seg norsk enda. For at det ikke skulle bli oppdaget at hun, som var norsk kvinne, var sammen med en tysker, lot de være å snakke sammen.

De fortsatte å besøke Thorleif, men da han var 11 måneder kom det et brev fra Lebensborn om at han nå var klar til å adopteres bort til Tyskland. Det synes faren var så forferdelig at han fikk det ordnet slik at mor og barn kunne få reise til hans familie i Sudetland.

KUNNE IKKE UNNGÅ HVERANDRE

Det er ikke gjennomført noen felles sosiologisk undersøkelse av hvem tyskerjentene var. Det nærmeste vi kommer er historiker Kari Helgesens undersøkelse fra 80-tallet i Molde (fra *Historisk Tidsskrift* 3–1990). Her var tyskerjentene ofte ensomme bygdejenter i byen, mens det i andre byer kanskje kunne være helt annerledes.

Kåre Olsen mener at det gjelder å ha en bakgrunnsforståelse for livet under krigen, for å kunne forstå hvorfor mange valgte en kjæreste fra fiendens rekke.

– En ting var Oslo og andre større byer der tyskerne bodde i kaserner og litt mer isolert fra folk. Men la oss ta for eksempel Kirkenes, der det til tider var 60 000 soldater i en liten by. De var overflommet av dem. Mange steder ble også soldatene innkvartert i private hus. Etter hvert ble man kjent med menneskene bak uniformen, og så ikke lenger på dem som fiender.

Thorleif Blatts mor kom fra det han beskriver som enkle kår. Han sier at ingen i slekta var nazister.

– Ingen av dem hadde tilknytning til NS, og ingen av dem var politisk engasjerte. De var en familie med enkel utdanning og enkle jobber. På farssiden min var det bare bestefaren min som var medlem i nazistpartiet, forteller han.

Huset til farens familie i Sudetland, der de bodde før de måtte flykte.

IKKE JURIDISK STRAFFBART

Så kom freden. Når man ser bildene fra fredsdagene, skulle man tro at disse jentene hadde brutt loven. Men å være kjæreste med en tysk soldat var ikke juridisk straffbart. Likevel ble mange kvinner arrestert.

– De juridiske hjemlene for dette var ganske tvilsomme. Hvor mange som ble arrestert har man ikke tall på, men det var nok snakk om noen tusen. Jeg har selv telt opp de arrestert tyskerjentene på de fire politikamrene i Østfold og jeg summerte dem til minst 800 jenter. Hvor mange som ble satt inn for lengre tid vet vi heller ikke, men det satt jenter inne over hele landet, sier Kåre Olsen.

Frem til høsten 1945 satt disse jentene i provisoriske «leire». Dette kunne være alt fra en skole til en brakke. Noen satt der noen dager før de ble sluppet fri, andre kanskje en måned. Man vet ikke hvor mange slike leirer det var. Etter hvert ble snakk om å internere tyskerjenter fra hele landet i en felles leir. Denne ble åpnet på Hovedøya i Oslofjorden 1. oktober 1945 og stengt i april 1946. De juridiske hjemlene var todelt. Man skulle iverksette tiltak mot kjønnssykdommer, men også beskytte kvinnene mot forfølgelse. Hvor mange av de internerte som faktisk var smittet, vet man ikke. Og beskyttelsen virket ofte mot sin hensikt. Etter at den verste harmen hadde lagt seg i fredsdagene, hadde mange gått tilbake til sine vanlige liv. Nå ble de igjen stemplet og revet løs fra hverdagen.

BLE FRATATT STATSBOGERSKAPET MED TILBAKEVIRKENDE KRAFT

Den kanskje mest dramatiske straffen en tyskerjente kunne få, var å bli fratatt statsborgerskapet. Her ser vi kjønnsforskjellene tydelig. Ingen NS-folk og menn som hadde hatt nært forhold til tyskerne, ble utsatt for samme behandling, men noen tusen tyskerjenter ble fratatt statsborgerskapet sitt og utvist fra landet.

– I august 1945 vedtok norske myndigheter en provisorisk anordning der de endret gjeldende statsborgerslov. På denne tiden ble kvinner sett på som et «vedheng» til sin mann i denne loven. Kvinner som giftet seg med en utenlandsk mann fikk mannens statsborgerskap, men det inntraff først da hun forlot landet. Hun var altså norsk så lenge hun bodde i Norge. I den nye anordningen bestemte de at en kvinne som giftet seg med en mann fra en «fiendestat», altså Tyskland og Japan, ble fratatt statsborgerskapet når de giftet seg. Den nye loven skulle også ha tilbakevirkende kraft. Myndighetene unnlot å informere om dette før utpå høsten, så det var faktisk en del kvinner som spurte myndighetene om de fortsatt ville være norske om de giftet seg i morgen og fikk bekræftelse på dette. Så giftet de seg, ble fratatt statsborgerskapet, satt i interneringsleir som tyskere og sendt til Tyskland, sier Olsen.

Han legger til at det ikke finnes noen konkrete tall på hvor mange som ble fratatt statsborgerskapet og sendt til Tyskland. Statistisk sentralbyrå har heller ikke tall på dette.

BEGYNT Å KOMME TILBAKE PÅ 1950-TALLET

Livet i et utbombet Tyskland var hardt. På 1950-tallet begynte derfor myndighetene å få søknader fra jenter som ville komme tilbake til Norge. Noen fikk lov, under strenge betingelser. Blant annet kunne ikke foreldrene ha vært NS-folk. De måtte også kunne garantere økonomisk for jentene sine. Noen fikk aldri denne muligheten, på grunn av den politiske situasjonen i deres nye hjemland. Fra Øst-Tyskland var det vanskelig å komme ut. Da Berlinmuren kom i 1960, ble de inne-sperret.

◻ HVILKE SPERREFRISTER HAR DET NORSKE KILDEMATERIALET?

I forbindelse med åpningen av Landssvikerarkivet brukte Riksarkivet sin fullmakt til å forlenge sperrefristen på mye av materialet som angår tyskerjentene fordi de mente at det å være tyskerjente var svært belastende for dem det gjaldt. Om man er tyskerjente vil man som part i sin egen sak få adgang til materialet med hjemmel i forvaltningslovens § 13b. Forskere kan også få adgang til taushetsbelagt materiale etter søknad.

Dette er i utgangspunktet de som kan få tilgang til taushetsbelagt materiale. Men, det er også slik at Riksarkivet foretar en konkret vurdering av alle innsynssøknader. Hvis de for eksempel kan bringe på det rene at den personen saken direkte gjelder er død, vil det allikevel være mulig for dem å gi ut materiale til den som spør, ikke bare familie. Dette gjelder kun saker der hvor det med bakgrunn i materiale ikke vil være mulig å identifisere eventuelle barn eller lignende. Noe av materiale er vanskelig tilgjengelig. Riksarkivet har begrenset med ressurser til å identifisere materiale uten gode muligheter til å avgrense arkivsøket. Hvis man er interessert i denne type materiale, er det derfor ønskelig at man kommer med en så konkret henvendelse som overhode mulig. KILDE: RIKSARKIVET

📍 HVORDAN FINNE DE TYSKE FEDRENE?

Krigsbarnforbundet Lebensborn får fremdeles henvendelser fra folk som ønsker å finne sine røtter, ofte fra barn og barnebarn av krigsbarn.

I Berlin finnes et stort arkiv, Deutsche Dienststelle (WASt). Der befinner det seg arkivmapper over omtrent samtlige soldater i hæren, marinen eller flyvåpenet. Arkivet er ikke digitalisert. Derfor kan det ta tid å få svar på sine henvendelser hit. Det hjelper selvfølgelig å ha så mange opplysninger som mulig. Navn, fødselsår og tjenestested i Norge er viktige opplysninger. Søknadsskjema finnes på internett under følgende adresse: dd-wast.de/de/antrag-stellen/anfrage-nach-einer-person

Man kan også søke direkte i de forskjellige byarkivene. Da må man selvfølgelig vite i hvilken by den tyske faren bodde i før han døde.

KILDE: THORLEIF BLATT

– Disse jentene fikk vi først sett noe til etter murens fall i 1990. Da ble det på nytt tatt opp om disse kunne få tilbake statsborgerskapet, og det kunne de. Men de måtte da flytte til Norge. De fleste hadde imidlertid slått rot etter mange år i Tyskland og sendte aldri inn en søknad, sier Olsen.

SPLITTET AV RUSSERNE

Tilbake til Thorleif Blatt og hans mor. Da freden kom i 1945, var de fremdeles i Sudetland. Familien ble splittet etter russernes inntog. Sudetland lå i nåværende Tsjekkia, og etter krigen ble to millioner tyskere drevet ut på flukt. Besteforeldrene til Thorleif og resten av slektningene ble bedt om å pakke kofferten, mens de som ikke hadde tyske pass ble internert i et forsamlingshus. Moren til Thorleif hadde aldri giftet seg med faren hans. Hun hadde dermed fått beholde sitt norske pass og statsborgerskap. De flyttet inn i forsamlingshuset, før de etter et par måneder ble sendt til en interneringsleir i Praha for utenlandske borgere som skulle sendes hjem.

– Tiden i Tyskland var nok et traume for henne og grunnen til at hun tiet om hva hun hadde opplevd i så mange år, sier Thorleif Blatt.

VANSKELIG FERD HJEM I 1946

Utenlandske borgere måtte være i interneringsleiren helt til noen hadde betalt returbilletten for dem. Mor-faren til Thorleif i Norge samlet inn penger for å få datteren og barnebarnet hjem. Nå var Thorleif tre år.

Tilbake i Norge ble mor og barn tatt imot av familien og flyttet inn i toromsleiligheten i Oslo. Familien hadde et godt forhold til Helmut. Han hadde også besøkt dem med svært tiltrengt mat, mens Thorleif og moren var i Tyskland. Paret hadde også brevvekslet hyppig disse

årene, men skulle aldri mer møtes etter 1943. Thorleif er glad for at moren var i Tyskland frem til 1946 og dermed slapp unna den verste håningen av tyskerjentene.

– Mens vi bodde i Oslo sendte Oma, farmor, oss brev fra Tyskland. Mor sendte henne brev og bilder tilbake. Far skrev mindre og mindre, og etter noen år hadde de begge truffet andre de ville gifte seg med.

TO FORSØK MÅTTE TIL FOR Å FINNE FAR

Thorleif forteller at morens nye svigermor ikke ville at han flytte med da det nygifte paret flyttet inn i hennes hus. 11 år gammel flytter han derfor til barnehjemmet Waisenhuset. Han beskriver livet på hjemmet som godt.

– På Waisenhuset var vi tre gutter med samme bakgrunn. Den ene klarte å finne faren sin allerede den gangen. Han rådet meg til å gjøre det samme. Jeg spurte derfor bestyreren på hjemmet om han kunne hjelpe meg. Da sa han «du vet jo at du får penger fra Tyskland hver måned, men jeg kan ikke gi deg adressen det kommer fra». Han rådet meg derfor til å ta kontakt med bidragsfogden, men at saken var taushetsbelagt siden jeg var umyndig. Jeg la derfor ballen død.

FIKK EN STOR FAMILIE

Men la oss spole noen år fremover, til Thorleif er 29 år gammel. Han har nå truffet henne som skal bli kona hans. Hun oppfordrer han til å nå komme til bunns i hvor faren hans befinner seg.

– Jeg tar igjen opp saken og kontakter bidragsfogden. Jeg får en adresse, men det viser seg at dette er adressen fars familie bodde på før de ble tvangsflyttet. Jeg tar så kontakt med den tjekkiske ambassaden her i Oslo, og får der tips om å kontakt den tyske ambassaden i Bonn da de har hatt en del saker som min. Etter hvert får jeg svar om at det finnes en mann med riktig navn og fødselsdato i Weiden i Vest-Tyskland. Jeg får så hjelp til å skrive brevet på tysk og fortalte at jeg var sønnen hans og at det hadde vært hyggelig å få kontakt. Jeg fikk raskt tilbake svar om at der var jeg endelig! For faren min hadde nemlig prøvd å komme i kontakt med meg, men da hadde jeg allerede flyttet til Waisenhuset og brevene han sendte kom i retur, så han gav til slutt opp. I brevet stod det også at jeg var hjertelig velkommen til Omas 80-årsdag i mars, selv om jeg nesten ikke skjønner at vi turte å utsette hjertet hennes for en slik overraskelse. Da vi kom frem til Gasthaus familien eide og hele familien stod utenfor, så jeg at faren min og jeg var helt like, sier Thorleif Blatt.

Han legger til at det var helt fantastisk å få en stor familie, med flere søsken, fettere og kusiner, som han har masse kontakt med den dag i dag.

Min slektsgåte

Alle slektsforskere opplever å stå fast i blant. Vi har spurt to av våre medlemmer om deres slektsnøtter – og hvordan de klarte å knekke dem.

Jakta på søster Josephine

OLGUNN HAUGEN

I eit rosemåla skrin frå 1845 låg ein bunke amerikabrev etter bestefar. Dei var handskrivne på norsk og adressert til broder Jens med familie. Søster Josephine eller Josie hadde skrive halvparten. Ein eldre slektning gav meg informasjon om bestefar sine sju utvandra søsken, men Josephine var ikkje blant dei. Så kven var ho egentleg?

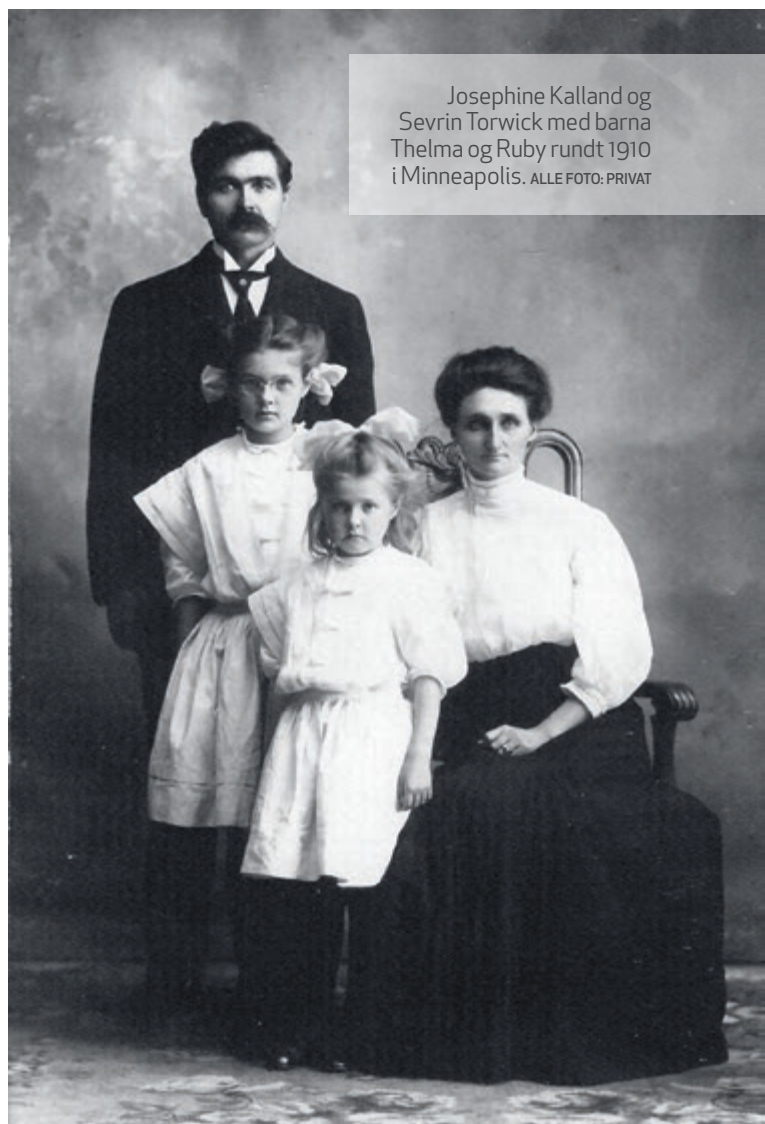
Ved transkripsjon av dei 100 breva, såg eg at kona til ein av brørne heitte Josephine. Etterkvart fann eg bilete av henne og familien, og forstod at det var ho som brevveksla med svogeren, min bestefar Jens, og kalla han for broder. Når dette vart klart vart neste gåte: kven var ho, og kvar kom ho frå?

Eg leita i breva etter spor. Ho fortel om to søskenbarn, Mrs. Werdenhof og Mrs. Peterson som har slektningar i Gloppen. Ho fortel at ho er 75 år på eit bilete, og vips har eg dato og fødselsår. Ho spør etter Ole Kleppenes frå Gloppen og skriv at ho «kunde erindre» bestemor mi. Josephine hadde altså vore på Nordfjordeid som vaksen. Kunne eg finne noko i kyrkjebøkene om konfirmasjonen hennar eller vigsel?

Eg trudde Kalland var familienamnet og søkte gjennom Familysearch, Norway Heritage, i kyrkjebøker og folketeljingar for å få dette stadfesta.

I Ministerialbok for Eid, konfirmerte 19. oktober 1891, fann eg henne. Josefine Sofie Bergitte Olsen og foreldra, Ole Kristian Karlsen og Lydia Olemikaelsdatter, var busett på Mykkelbust, Nordfjordeid. Fødestaden var Kitang i Kinn, 29. januar 1876, og ho vart døpt 14. mai same år. I dåps-protokollen, Ministerialboka for Kinn, står dåps-datoen 21. mai og tredje fornamnet er ikkje Bergitte, men Berthine.

Kunne det dokumenterast når Josephine utvandra til Amerika og reiste foreldra også? Å finne utreisedato tok tid, eg fann ikkje Josefine Kalland, eller Karlsen. Med bakgrunn i etternamnet Olsen frå konfirmasjons-

Josephine Kalland og Sevrin Torwick med barna Thelma og Ruby rundt 1910 i Minneapolis. ALLE FOTO: PRIVAT

Josephine Torwick på 75 års-
dagen saman med barnebarnet
John Robson.

Ei julehelsing frå søster
Josephine. «Ja nu maa jeg faa
ønske for eder alle en rigtig
velsignet Jul og et godt nyt
aar - håber dere alle kan
være friske saa at i alle kan
nyde høitiden til fulde.
Glædelig Jul. Søster
Josie»

Pipestone. Minnesota
December 3rd 36
Kjære broder Jens og Familie
Det glæded mig meget at modtage
dit brev og vide at alt stod nogen-
lunde bra til med eder alle. Vi
var først kommet tilbage fra en tur
til Minneapolis da jeg modtog dit
brev. Helma maatte gaa lidt til et
læremøde og da vi kom var saa
rent sykelig hun vi skulde alle
nyde aftenningen - saa hun gik
bilen. Det gik godt saa hun
høide færd og tilbage og jeg og hustru
og vore lille hund tilbragte 4 dage
hos Ruby. Helma tilbragte mest af
sin tid hos mødes - jeg var blot
nogle få timer inde i Minneapolis
at se mine søster og hustru at
par syge. Lidt tilfreds ikke mere

protokollen fekk eg treff. Den 3. november 1892 står
Josefine Olsen (f.1876), sjømanddatter frå «Kejtan =
Kinn» med bustad Florø på lista over «Emigrantar over
Bergen» på Digitalarkivet.

Første adressa i Amerika var i Hennepin, regis-
trert i «Minnesota, Territorial and State Censuses, 1849-1905». Da nytta ho namnet Josephine Kaland. Så var spørsmålet. Kvifor kalla ho seg Kaland? I Kildeinformasjon for Ektevigde i Kinn, Eikesfjord kyrkje 2.august 1863, fann eg vigselen til foreldra. Der fann eg og farfar til Josefine, Karl Andersen Kaland frå Lindås, seinare busett i Gloppen. Endå ei brikke fall på plass.

På Ancestry såg eg at Josephine Challand og Seven Tornick vart vigde i Minneapolis den 24.august 1897.

Endå ein versjon av namna deira vart dokumentert ved fødselsdata.

Josephine og Sevrin Torwick fekk to døtre og budde i Minneapolis til Sevrin døydd i 1930. Då flytte Josephine til dottera i Pipestone. Ho var enke med to små barn. Josephine vart 97 år gamal og har stor familie etter seg. Mellom anna eit barnebarn på 95 år og eit oldebarn i Florida, som eg nett har fått kontakt med.

Gjennom anna slektskunnskap oppdaga eg at «søster» Josephine ikkje berre var svigerinna til bestefar Jens Bjørhovde, men også søskenbarn av svigerfar hans Kristoffer Kleppenes frå Gloppen. Men for bestefar var ho alltid søster Josephine. Kvifor vil eg nok aldri få svaret på.

Hvem var Andrea?

HILDE LØVÅS

I år 2000 spurte en slektning meg om jeg kunne finne ut noe om Andrea som var gift med Armand Richelieu. Armand var bror til min oldemor Nikoline og sønn av min tippoldemor Maren Anna. Det var etterkommere i USA som ville vite mer om sin farmor. Min slektning visste at Andrea og Armand utvandret til Amerika, at hun var født i Skogn og enten het Johnsen eller Johansen, og at hun hadde forbindelse til Mortinus Vold. Det skulle ta 14 år å finne ut hva som skjedde med henne.

For å finne Andrea startet jeg først med å lete i Skogn Historie XIYtre Skogn 2. Der fant jeg ut at hun ble født på gården Nord-Skjerne i Skogn i 1857. Skjerne var et bygdesentrum i Ytre Skogn på den tida, og Nord-Skjerne var skyss-stasjon og postgård for Nordlandsposten. I folketellingen fant jeg ut at Andreas foreldre var Elen Andrea Jonasdatter Vold og John Johannessen Skjerne. Faren til Andrea var født i Lesja og står oppført i folketellingen som glassmester. Han kjøpte Nord-Skjerne i 1852, og et år etter han giftet seg med Elen Andrea. Da Andrea ble født hadde de allerede tre barn; Johanna Elise på fem år, Marie Jørgine på tre og Julie på et og et halvt. Det stod derfor fire morløse barn igjen på Nord-Skjerne da Elen dør i barselseng med Andrea, bare 30 år gammel. Dette fant jeg også i Skogn Historie XIYtre Skogn 2 og sammenholdt dette med opplysninger i kirkeboka.

To år senere, i 1859, gifter John seg på nytt med Pauline Jonasdatter Vold. Pauline var søster av Elen Andrea som døde i barselseng, og altså tante til Andrea. Vi kan vel anta at Pauline kom til Nord-Skjerne da søstera døde, for å ta hand om hus og barn. Så skjer det som ikke skulle skje, Pauline døde etter å ha født sitt

Andrea som ung.
ALLE FOTO: PRIVAT

første barn, Maren Emilie, i 1860. Nå var det 5 morløse barn på Nord-Skjerne. John gifter seg så for tredje gang i 1862. Denne gangen med Gine Johannesdtr. Husby fra Åsen. De fikk tre barn, Inga Edrikke Pauline, Julius Gideon og Carl Fredrik. Disse opplysningene fant jeg også ved å lese i Skogn Historie XIYtre Skogn 2.

I folketelling for 1865 er Andrea oppført som fosterdatter på Vold. Der bodde hennes besteforeldre, onkler og tanter på morsiden. Andrea var 9 år gammel i 1865. Kanskje hun kom til Vold da Pauline døde? Eller kanskje like etter at moren døde i 1857? Det ser ikke ut til at hennes andre søsken bodde på Vold. De gjorde i alle fall ikke det i 1865.

Mellom Nord-Skjerne og Vold er det bare halvannen kilometer, så det er vel sannsynlig at Andrea traff sine søsken og far jevnlig. Men da hun er 12 år blir det slutt på dette. Da emigrerer faren hennes, hans nye kone og

Bilde av Andrea, ektemannen Armand og barna på farmen i Amerika.

«May 25, 1907 Volin, SD

Kjeare Soster

Det er nu saa lenge siden jeg har hort fra dere at jeg will skreve
 nogle ore tell deg wedere om waar sioster Julea, nor jeg skrev
 Brev korte, havde jeg ikke ted tel at skreve mere da for jeg
 Matte skreve saa mange korte dem efter midagen saa jeg kunde
 Faa dem ud paa klokken 4 trenat , det var paa lardagen det
 Var det seste tren till mandags morgen, Julia hav veret mar og mendre
 Sig for tet seate 3 ad 4 aar men det blev alvaarlegt in februar moned, og i
 Mars jeg vaar soster Johanna der ned og var /// resanual til det seste oyeblak og
 Hun brev begravat in Lisbon's Westre kerke gaard Onsdagen den 22nd Mai 1907.
 PAster Peterson holt ligitalen We ar alle friske for tiden og det samme ka? Jeg sige
 Om alle dene soscende og deres born.
 Jeg will her med sende et potnat of vore to gutter ogso vor hund som vore born sines so s
 Sveart godt om
 Deres hengivne Broder.»

FOTO: COLOURBOX

Dette bildet dokumenterer at Andrea traff sine søsken igjen. Man tror at bildet må være fra 1900.

store deler av barna til USA. Dette fant jeg ved å lese i bygdeboka og i emigrasjonsprotokoller.

Andrea ble boende på Vold sammen med slekta. Etter hvert kommer hun som skulle bli min tippoldemor, Maren Anna, flyttende med sine tre farløse barn. Hun gifter seg med Andreas onkel Mortinus i 1872. En av hennes sønner heter Armand Richeliu. Han er sju år da han kommer til gården, Andrea er 15 år. Aldersforskjellen blir utvisket etter hvert som årene går, og i 1890 gifter de seg. Sønnen Sigvard blir født året etter, og i 1893 utvandrer de til USA alle tre. Armand har fire år tidligere kjøpt en gård til familien sin, men denne forlater de nå.

Alle disse opplysningene finner jeg i 2000, da jeg først

begynte å undersøke Andreas historie. Da jeg avslutter søket dette året har jeg fremdeles ikke funnet ut om hun noen gang møtte faren og søsknene igjen, de som utvandret 20 år tidligere. Det skulle det ta 14 år å få svaret på.

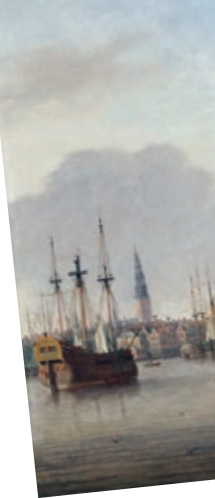
I 2014 får jeg en adresse i USA til en etterkommer av Andrea og Armand. Det er 14 år siden siste kontakt, men etter noen få dager etter kommer det en e-post fra et av Andrea og Armands barnebarn. Hun skriver at gården Smolan, som Armand kjøpte i 1889 hadde dårlig jord og at de fikk dårlige avlinger der. Hun skriver også at husa var dårlige, og at disse forholdene kan være en årsak til at de utvandra.

Båtreisen over Atlanteren tok cirka 11 dager, fra Trondheim via Hull i England. I Utvandrerprotokollen fra Digitalarkivet ser jeg at Andrea, Armand og Sigvard reiste fra Norge til Hull med båten Tasso. Turen går så via Liverpool til Quebec, og derfra til Detroit. De går i land her i mai 1893, og reiser så til Vermillion i South Dakota. Det må ha vært en slitsom reise for Andrea. Hun er gravid og har også med seg Sigvard på halvannet år. I Vermillion blir de møtt av Armands bror, Alf, som har bosatt seg der noen år tidligere. Her slår de seg til ro, og får senere to barn til.

Så er spørsmålet, møter hun søsknene igjen? Via barnebarnet deres får jeg kontakt med en etterkommer av Andreas halvbror, Carl Fredrik, fra farens tredje ekteskap. Han sender meg et fotografi som viser hele familien samlet i USA, samt et brev Carl Fredrik skriver til søsteren sin i 1907. Han har nå byttet navn til Charles og jobber som politi. Brevet over er skrevet på svært dårlig norsk, men budskapet er likevel klart.

Brikkene i puslespillet om Andrea faller på plass. Et strevsomt liv var det nok. Men det gledet meg å finne ut at hun traff sine søsken igjen.

Med skipet til et nytt liv Amsterdam

På 1800- og 1900-tallet var Nord-Amerika stedet man reiste til i jakt på en ny framtid og et bedre liv. Men visste du at Nederland hadde denne rollen på 1500-, 1600- og 1700-tallet?

IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

–Vi anslår at hollendertiden varte mellom 1550 og 1750. Kontakten med Nederland begynte mye før og varte mye lenger enn dette, men hollendertiden var landets storhetstid, med et attraktivt arbeidsmarked for nordmenn, forteller Margit Løyland. Hun er førstearkivar ved Riksarkivet og gav ut boka «Hollendertida i Norge» i 2012.

MØTTE EN METROPOL

Nordmennene som dro kom fra hele kysten, men Rogaland og Vest-Agder utmerket seg spesielt som utvandrerfylker. Som med mye annen utvandring var det mennene som dro først.

– For menn var det lett å få hyre som sjøfolk på hollandske skuter. Kvinner dro primært for å jobbe på land. Noen dro ned med hele familien sin, men de fleste reiste alene. Kanskje ble de med en av de mange hollandske skipperne som kom til Norge for å hente tømmer. De ble liggende i norske småhavner i flere uker mens de losset og lastet skipene sine, og fikk ofte god kontakt med lokalbefolkningen. De kunne også komme tilbake flere ganger i løpet av sommerhalvåret og tok gjerne med passasjerer på overfarten. For en norsk kvinne var det derfor ganske enkelt å komme over til Nederland som tjenestejente, eller for å selge ting hun hadde produsert på lokale markeder. Da kunne hun ofte dra på kortere turer, for det var det også mange som gjorde, sier Margit Løyland.

Hun legger til at man ikke vet hvor mange som dro, ei heller hvor mange som kom tilbake til Norge. På denne tiden manglet man både passordninger og emigrasjonsregister. Det eneste man trengte var en attest

fra presten, som fortalte at du gikk til nattverd og deltok i menigheten. Slike reisepass kan man slumpe til å finne i lokale lensmannsarkiv.

NEDERLAND PÅVIRKET LEVESETTET I NORGE

Løyland viser til den betydningsfulle forskningen historikerne Sølvi Sogner og Oddleif Hodne har gjort på feltet gjennom flere tiår. De brukte begge lysningsregistrene i Amsterdam i arbeidet sitt. Sølvi Sogner har i tillegg gjort en stor jobb med å lenke opplysninger om norske brudefolk, transkribere materialet og få det hele inn i en base. Dette materialet har hun formidlet i mange forskningsrapporter, både norske og internasjonale. Hun gav i 2012 ut boka «Og skuta lå i Amsterdam. Et glemt norsk innvandrersamfunn i Amsterdam 1621–1720». Her kan du lese mer om de som utvandret til Nederland i denne perioden.

Nederland påvirket mye av levestsettet i Norge. Man fikk mange nye produkter derifra, tekstiler og møbler, og som nevnt fikk mange norske familier også god kontakt med hollenderne som kom til landet. Dette gjorde det mindre dramatisk å dra. Samfunnet som møtte de norske innvandrerne var på mange måter mer moderne og friere enn i Norge. Metropolen Amsterdam var en frihavn for mange religiøse grupper. Dette var en kontrast til Norge, hvor den lutherske lære var det eneste som gjaldt.

KVINNENE ENDTE PRIMÆRT I AMSTERDAM

Kariin Sundsback har skrevet en avhandling om kvinnene som dro på 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet. Hun forteller at disse kvinnene som regel endte opp i Amsterdam.

– Jeg har sett i arkivmateriale fra andre nederlandske byer som mange norske menn dro til, som Rotterdam og Delft. Her fikk mennene lett jobb på et skip eller ved en havn, men jeg har ikke funnet mange norske kvinner i disse byene. Jeg har også forsket på havnebyen Hoorn, der jeg fant noen hundre kvinner fra Norge på 1600- og 1700-tallet. Amsterdam var kjent i hele Europa som en rik, velstående by med mer enn nok arbeid for alle. Selv om dette sikkert var en overdrivelse, tiltrakk dette mange.

Norske utvandrere havnet ofte i Amsterdam. Dette bildet er malt av kunstneren Jan ten Compe, og viser byen på 1700-tallet.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Dessuten var det relativt lett å finne en båt til Amsterdam, siden handelen mellom områdene langs norskekysten og Amsterdam var ganske utbredt.

Kariin Sundsback forteller videre at alle typer kvinner dro, i alle aldre. I tillegg til de unge kvinnene som dro alene på jakt etter et bedre liv, var det barn som dro med foreldrene, gifte kvinner med ektemennene sine og eldre enker på jakt etter en ny ektemann.

BLE MØTT AV SLEKTNINGER

Margit Løyland sier at kvinner som dro alene i jakt på et bedre liv, gjerne slo følge med noen de kjente, eller ble møtt av en bror eller svigerinne som bodde der fra før. Det var vanlig at mange hadde slektninger som hadde emigrert tidligere. Det kan man også se i skiftene, der det kan stå at en sønn er på et hollandsk skip, mens en datter jobber som tjenestejente i Amsterdam.

– De nye kunne møte slektninger som bodde i havneområdene. Så begynte man å oppsøke steder for å få en jobb, om man ikke var der for å selge varer på et marked. Jobber kunne man for eksempel finne ved å oppsøke det norske miljøet i byen, blant annet den norske menigheten.

IKKE ET BEDRE LIV

Kariin Sundsback forteller at det er veldig vanskelig å finne ut hva disse kvinnene endte opp med å gjøre i Amsterdam. Men drømmen om et bedre liv enn det man hadde hjemme, forble med drømmen for de aller fleste.

– De fleste var veldig fattige og endte opp i uregistrerte yrker som tjenestepiker, rengjøringshjelper eller barnevakter. Jeg har gått gjennom kriminelt kildemateriale, der både nasjonalitet og yrke ble notert når folk ble brakt inn for avhør. Det virker som om mange hadde vanskeligheter med å få seg en skikkelig og godt betalt jobb.

Margit Løyland viser til Sølvi Sogners forskning på årene mellom 1621 og 1720, og sier at kvinnene gjerne ble mer integrerte i sitt nye hjemland enn mennene. De holdt seg i land og jobbet ofte i nederlandske hjem. Men en god del kvinner reiste også hjem etter noen år i Nederland. Flere steder på Sørlandet ble det sagt at norske familier gjerne ville ha tjenestejenter som hadde jobbet i Nederland, fordi de der hadde lært mer om hygiene. Mange hadde nok også tatt med seg nye kokekunster hjem, etter å ha laget mat i et kjøkken med mye større tilgang på ingredienser som var vanskelig å få tak i hjemme i Norge.

4083 BLE GIFT

Selv om vi ikke helt vet hva kvinnene endte opp med å gjøre, vet vi at mange av de norske kvinnene giftet seg. Kariin Sundsback har funnet ut at det i perioden 1600–1750 var 4083 kvinner som tok ut lysning til sitt første ekteskap i Nederland. Enker som giftet seg på nytt er ikke tatt med.

– Kvinnene giftet seg helst med menn som kom fra samme land eller fra Tyskland. Det var ikke snakk om særlig sosial mobilitet, forteller hun.

Da de ble gift og etter hvert fikk barn, valgte noen få å reise tilbake til hjembygda. Noen dro senere, når pliktene kalte i hjemlandet.

– Dette er noe vi kan finne i skiftene. En arving som har vært ute i 15 eller 20 år, er kommet hjem for å ta over gården. De var kanskje lite kjent i hjembygda etter alle disse årene, men kom likevel hjem for å overta, forteller Margit Løyland.

NOE KILDEmateriale

Nå sitter du kanskje og lur på hvordan du skal klare å finne disse kvinnene, og ikke minst i hvilke kilder. Siden dette er så pass langt tilbake, er det ikke mengder av informasjon man kan finne, men noe er det. La oss først ta for oss de norske kildene. Vi har allerede nevnt skiftene, der man kan se om en person er utenlands på skiftetidspunktet. I folketellingene kan man være heldig å lese at en person er til sjøs eller født i Nederland. Fra 1600- og 1700-tallet kan rettsmateriale være en innfallsvinkel, og i tingbøkene kan man av og til se at en person som skal i retten har rømt utenlands, eller at vedkommende befinner seg i Nederland. Eldre diplommateriale, som man for eksempel finner i *Diplomatarium Norvegicum* og *Regesta*, kan gi spredte glimt av handel og annen økonomisk, sosial og politisk kontakt mellom Norge og nederlandske områder. Et diplom er et dokument fra tiden før vi bevarte lengre kildeserier. Mye finnes digitalt.

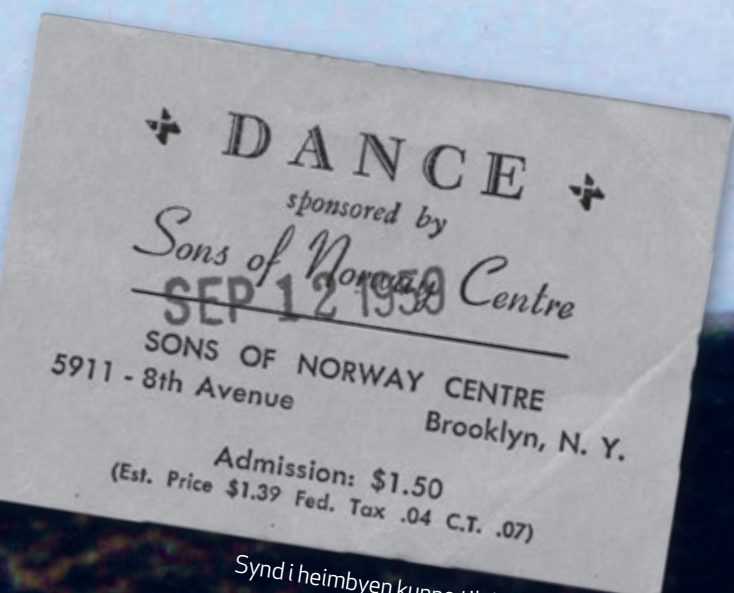
BLE SJELDEN REGISTRERTE

Kariin Sundsback forteller at det med få unntak kan være vanskelig å finne norske kvinner fra denne perioden i nederlandske kilder.

– De fleste var fattige og ble ikke registrert i mange kilder. I tillegg er man avhengig av kildemateriale der det eksplisitt blir nevnt at kvinnene kommer fra Norge. De eneste kildene vi har til vår rådighet er kirkeregistrene og avhørsbøker. I kirkeregistrene er det bare i lysningsregistrene og i medlemsregistrene at nasjonalitet blir nevnt. De fleste kildene ligger på Stadsarchief Amsterdam. Det var der jeg gjorde mye av forskningen min.

Utvandra i jakt på spenning og sjølv

*Mellom 1945 og 1965 utvandra kring 4500 kvinner frå
Agder-fylka. Reisa skulle bli deira måte å skaffe seg eit eige liv,
fritt for synda og pietismen dei var oppvaksen med.*

*Synd i heimbyen kunne til dømes vere dans.
Slik var det ikkje i New York.*

stende

IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Kulturhistorikar Siv Ringdal disputerte i vår med avhandlinga «Kroppens transformasjoner blant unge Agder-kvinner i New York i perioden 1945-1965». Denne tek for seg utvandringsperioden i Norge mellom 1945 og 1965. Her har ho intervjuet 21 kvinner frå den siste utvandringsgenerasjonen til USA om deira møte med det nye landet og livet dei fekk der.

– For å kome i kontakt med desse kvinnene var eg mellom anna ute i nokre lokalaviser og fortalte kva eg skulle gjere, og bad om å kome i kontakt med aktuelle kvinner. Det fekk eg ikkje så mykje napp på. Eg har oppdaga at det er vanskelegare å få tak i kvinner, då dei ofte føler dei ikkje har ei historie det er verdt å fortelje om. Men eg blei kontakta av nokre personar som kjente kvinner eg burde ta snakke med. Eg brukte også nettverket eg hadde frå før, både i USA og Norge, seier Siv Ringdal, som kjenner migrasjonshistoria godt etter å ha jobba med tematikken i mange år. Ho har også skrive bøkene «Lapskaus Boulevard» og «Det amerikanske Lista. Med 110 volt i huset».

KRING 9000 PERSONAR UTVANDRA

Kvifor akkurat jenter frå Agder-fylka er brukt som informantar skuldast at det var frå dette området mykje av utvandringa fann stad i etterkrigstida. Ein reknar med at nærmare 9000 personar utvandra herifrå i denne perioden. Kring halvparten av dei var kvinner, ofte unge og ugifte. Det var også alle informantane til Ringdal då dei drog. Dei 21 er fødd mellom 1924 og 1945, flesteparten på 1930-talet. Den første reiste i 1947 og den siste på 1960-tallet. I følgje Statistisk sentralbyrå var det 2106 personar som utvandra til USA i 1948. Mellom 1961 og 1965 var årsgjennomsnittet 2325.

– Når det gjeld emigrasjon utmerker ikkje Agder seg spesielt på 1800-talet, men mot slutten av 1800-talet får Agder ein veldig stor emigrantandel i forhold til befolkningstalet. Grunnen til dette er nok at folk herifrå hadde litt andre motivasjonar til å reise enn folk frå andre delar av landet. I Agder, primært på kysten, har folk gjerne hatt kombinasjonsbruk. Da reiste mennene på sjøen i periodar i livet eller drog på fiske, og så hadde ein i tillegg eit lite gardsbruk. Eit mangesysleri. Men på 1800-talet opplevde ein både ei krise i skipsfarten på Sørlandet ved overgangen til dampdrivne skip, og fleire år med dårleg fiske. Då byrja ein god del av dei arbeidsledige mennene å reise, med det eg brukar å kalle «sjøfolkets mentalitet». Dei skulle ta seg ein tur og så kome heimatt. Ofte drog dei til urbane strøk, og spesielt til New York som var sentrum for skipsfart. Seinare balla det på seg og kvinnene byrja å kome rundt førre århundreskifte. Eg bruker å seie at vi har tre generasjonar kvinner som drog frå Agder-fylka. Dei som drog rundt århundreskiftet, dei som drog i mellomkrigstida og dei som drog etter krigen. Blant mine

Kvinnene som reiste var ofte oppvaksen i eit samfunn der synda dominerte. Å reise til USA var ein måte å få fridom på.

informantar er det ein del som hadde mødre, og til og med bestemødre, som hadde vore i New York og jobba før dei. Eg vil difor seie at ein del av dei nærmast var sosialisert til å ville reise ut, seier Siv Ringdal.

BROOKLYN VAR MEIR HEIMLEG ENN TRONDHEIM

Dei fleste av kvinnene som drog hadde eit stort kontaktnett som venta på dei i New York. Blant informantane til Ringdal var det berre to som ikkje hadde familie i byen.

– Veldig mange hadde tanter og onklar i New York som kunne ta dei i mot, hjelpe dei i gang og stille som garantistar for dei økonomisk. Det låg i mentaliteten deira å dra, det var lettvindt og heller ikkje så skremmande, seier Siv Ringdal.

For å vise kor heimleg og trygt New York var for denne emigrantgruppa trekk ho fram historia om ei eldre dame som hadde ei dotter som skulle flytte til Trondheim. Då flyttinga blei bestemt, hadde mora spurt om dottera ikkje heller kunne reise til Brooklyn.

EIN OPPVEKST I SYND

Nokre av kvinnene drog rett frå skulebenken og barn-domsheimen, medan andre var i starten av 20-åra og hadde jobba nokre år. På denne tida var det mange plassar i Norge med eit trengt arbeidsmarknad og avgrensa moglegheiter. Utdanning var også eit mindretal kvinner forunt. Emigrasjon vart dermed ein sjanse til å prøve noko nytt. Det var også ein sjanse til å bli meir sjølvstendig.

– Mange av desse kvinnene hadde ein oppvekst der synda regulerte oppførselen. Det var synd å gå med leppestift. Synd å gå på dans. Synd å gå på kino. Å få eit friare liv var dermed også ein motivasjon. I tillegg opp-

Dei fleste som reiste hadde allereie familie i New York.

levde mange at det var i New York at ungdommane var og der det skjedde, då det var mange ungdommar frå heim-traktene som reiste, seier Siv Ringdal.

BLEI KASTE UT I EIT NYTT LIV, OG EIT NYTT SPRÅK

Om ein samanliknar denne utvandringa med den som skjedde på 1800-talet er det ein del forskjellar.

– For det første reiste dei åleine og ikkje saman med familien, som mange gjorde i tidlegare emigrasjons-periodar. Dei drog heller ikkje til Midtvesten for å bli «settlere», men til ein verdsmetropol. Kontrasten var stor både i tidlegare periodar og denne perioden, men no kom dei til eit fleirkulturelt miljø og eit bognande forbruksamfunn. Desse jentene opplevde rasjoneringa under krigen og varemangel, og var oppvaksen med heimesydd klede og avgrensa produkttilgang. Kontrasten mellom det heimlege og dette konsumsamfunnet var difor enorm, seier Siv Ringdal.

Dei blei også kasta ut i ein heilt ny og annleis arbeids-kvardag. Etter nokre få dagar hos slektningar venta arbeids-livet.

– Dei aller fleste eg intervjuar hadde huspost, som var ein svært lite attraktiv jobb på denne tida. Som regel jobba dei i ein familie utanfor den norske delen av Brooklyn. Desse snakka sjølvstakt ikkje norsk, og ingen av jentene

Jentene som drog møtte ein metropol. Her ser vi to kvinner som et mais i sin nye heimby, den eine i lusekofte.

←
Kvinnene som emigrerte
enda som regel opp som
husmødre med mann
og barn.

snakka engelsk. Så dei blei kasta ut i et vell av nye arbeidsoppgåver og andre tradisjonar på eit framand språk, seier Siv Ringdal og legger til at kvinnene opplevde det nye livet både spennande og skremmande på same tid.

NOKRE DROG, ANDRE BLEI

Blant informantane finn ein både kvinner som drog tilbake og dei som blei verande. Ofte ser ein klare tendensar på kven som drog og kven som blei.

– Grovt sett kan ein seie at dei som møtte ein frå heimbygda eller nabobygda ofte reiste heimatt, medan dei som møtte ein andregenerasjon norsk-amerikanar eller ein mann med ein annan etnisk bakgrunn, dei blei buande. Kor mange som blei og kor mange som drog tilbake burde nokon jobbe med, for det er det gjort lite på. Blant mine informantar var det 14 som blei og sju som drog heim, seier Siv Ringdal.

Brooklyn har gradvis gått frå å vere ei heimleg hamn for norsk-amerikanarar til å ikkje ha så mange frå denne gruppa buande att i bydelen.

– Ein god del flytte ut då dei gifte seg i 50-60-åra, medan andre flytta ut i godt vaksen alder fordi det stadig blei færre norsk-amerikanarar der. Dei flytte som regel til utkanten av byen, som New Jersey, Upstate New York, Long Island og liknande, seier Siv Ringdal.

JAKTA PÅ EI GRUNNLEGGANDE SJØLVSTENDE

Desse kvinnene drog for å få eit eige liv og meir sjølvstende. Likevel enda dei fleste opp som husmødrer, og alle blei gifte. Sjølv om nokre tok eit kveldskurs, var det ingen som tok høgare utdanning.

– Få av dei som drog såg for seg det å ta utdanning og skape seg ei eiga karriere som særleg realistisk. Det er ulike grader av sjølvstende og nivå, og her handla det nok mykje om å tene eigne pengar og bruke det på det dei sjølv ville. Eller definere sjølv om dei skulle gå på bedehuset eller på dans. Det var ikkje eit opprør dei var på jakt etter, meir jakta på ei grunnleggande sjølvstende, seier Siv Ringdal.

FOTO

Alle foto er henta frå boka *Lapskaus Boulevard* av Siv Ringdal. Dei har ingenting med kvinnene i doktorgraden til Ringdal å gjere. Der var kvinnene anonyme.

KOR KAN EIN FINNE SPOR ETTER PERSONAR SOM HAR BUDD I USA I MODERNE TID?

- ➔ På Digitalarkivet kan du finne kyrkjebøkene frå Den Norske Sjømannsmisjonen, kor du finn kyrkjebøker frå både USA og resten av verda.
- ➔ Aviser for norsk-amerikanarar og for befolkninga generelt er ei god kjelde å leite i, fordi du her finn nekrologar. Amerikanske nekrologar er litt annleis enn dei vi finn i Norge, då dei er meir faktabaserte. Det fantes svært mange aviser for norsk-amerikanarar, men den største var *Nordisk Tidende*. Den blei starta i Brooklyn i 1891 og lagt ned i 1983. Den blei då vidareført som *Norway Times*. Ein del utgåver av *Nordisk Tidende* finst digitalisert på Nasjonalbiblioteket, medan resten finst på mikrofilm på same stad. Dei har også 163 andre norsk-amerikanske aviser på mikrofilm. Nokre av desse kan lånast til andre bibliotek gjennom Bibsys. Ta kontakt med ditt lokale bibliotek og spør om moglegheitene for å få til dette der du bur.
- ➔ Thor M. Andersens bibliografi *Nordmenn i Amerika*, som inneheld referansar til dokument av og/eller om norskamerikanarar i USA og Canada mellom 1825 og 1930. Denne ligg som søkbar kjelde på Nasjonalbiblioteket, og inneheld rundt 50 000 dokument.
- ➔ Nasjonalbiblioteket har laga ei database som heiter «Det løfterike landet». Der kan du mellom anna lese 500 amerikabrev.
- ➔ Ancestry inneheld mange amerikanske kjelder som du kan få tak i om du abonnerer, mellom anna passasjerlister, folketeljingar og statsborgarskap.
- ➔ På Norwegian-American Historical Association (NAHA) si nettside finn du mellom anna Rowberg-samlinga, som er ein søkbar base med over 250 000 avisklipp som omhandlar norsk-amerikanarar. Klippa stammer primært frå 1910-1980-talet, men også eldre eller nyare klipp finst.
- ➔ Mange norskamerikanarar og deira etterkommamar engasjerte seg i ulike foreiningar og lag. Sons of Norway og Daughters of Norway har tusenvis av medlemmer og losjer mange plassar i USA. Dei ulike bygdelaga med Bygdelagenes Fellesraad som paraplyorganisasjon er ei anna kjelde. Kanskje finst det spor etter dine slektningar i eit slikt lag, i form av informasjon eller minner?
- ➔ Dei fleste norsk-amerikanarane slutta seg til Evangelical Lutheran Church in America (ELCA). Kyrkja var ikkje berre for gudstenester, men også for fritidsaktivitetar og samvær. Kyrkjebøkene frå ELCA finn du på betalingsida Archives.com.
- ➔ Mange har teke i bruk DNA i slektsforskinga si, også mange amerikanarar. Dette kan vere ein måte å kome i kontakt med slektningar på.
- ➔ Kvifor ikkje ta i bruk Facebook i søket etter informasjon? Mange norskamerikanske samfunn har laga eigne Facebook-grupper der dei postar minner og bilete. Eit eksempel er gruppa Brooklyn Norwegians. Har du ein slektning du vil finne, kva med å poste namn og/eller bilde av vedkommande i ei slik gruppe og spør om nokon hugsar han eller henne?

KJELDE: LIV MARIT HAAKENSTAD

Kvinner – foren eder!

«Arbeidet var ikke tungt, men det var slitsomt å stå rett opp og ned i nærmere tolv timer hver dag. I tillegg inneholdt fyrstikkene fosfor, og mange arbeidere ble angrepet av fosfornekrose og ødelagt for livet. Giften fra fosforet år seg inn i tenner og kjevebein. Uten behandling ville hele kjevebeinet smuldre bort».

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Slik beskriver Anna Fredriksen arbeidet på Grønvold fyrstikkfabrikk da hun ble intervjuet av Arbeiderbladet 12. januar 1954, det året hun fylte 90 år.

Anna Fredriksen var en av de 266 fyrstikkpakkerskene som gikk til streik den 24. oktober 1889. Dette skulle bli starten på en kvinnelig fagbevegelse som skulle vokse seg gradvis større etter hvert som årene gikk.

– De eldste fagforeningene startet på 1870-tallet, med mannlige typografer først ute. Etter hvert grodde det opp tekstilfabrikker langs Akerselva, som skulle bli store kvinnearbeidsplasser. I tillegg til fyrstikkindustrien, var tobakksindustrien også en industri som tiltrakk seg mange kvinner. Da streiken på fyrstikkfabrikken startet, var det ikke de forferdelige miljøskadene man primært

← Fra fyrstikkerarbeiderstreiken i 1889. Til venstre i flosshatt ser vi Carl Jeppesen, en av Arbeiderpartiets stiftere, som organiserte streiken.

kjempet mot, det var for bedre lønn, sier Vivi Aaslund som jobber på Arbeiderbevegelsens bibliotek og arkiv i Oslo (Arbark).

BJØRNSTJERNE BJØRNSEN VISTE STØTTE

Hun forteller at en slik streik var avhengig av flere ting, primært støtte utenfra og fra de høyere klassene. Man skulle tro at det på en tid med store klasseforskjeller skulle være vanskelig å mobilisere slik støtte, men det var ikke tilfelle.

– De fikk blant annet støtte fra redaktør Carl Jeppesen, en av stifterne av Arbeiderpartiet, journalisten Fernanda Nissen og Bjørnstjerne Bjørnson. De så hvilke forhold kvinnene måtte jobbe under og brukte pennen som verktøy for å støtte dem. De kunne dermed organisere seg på en ordentlig måte og få vite hvordan de skulle forholde seg til en streik. Deretter fulgte flere lønnskamper for kvinner, blant annet i tekstilindustrien. Men de hadde nok ikke den samme støtte fra disse mektige personene, så flere av de nystiftede kvinneforeningene på fabrikkene langs Akerselva forsvant etter relativt kort tid.

TOLV TIMER I MØRKE OG STØY

Kvinnene i fabrikken kom ikke bare fra Oslo, mange kom også innover fra landsbygda for å skaffe seg arbeid. Ofte tok jenter utenfra huspost, men andre tok jobb i industrien.

– Det som møtte dem på jobb, var mørke lokaler, mye støy av maskiner og mannlige ledere. Deretter ble

de underlagt lange arbeidsdager på minst 12 timer, og likelønn var det ikke snakk om. Samtidig var samholdet sterkt. De fleste bodde i dårlige hus i nærheten av fabrikken, i rom de leide. Noen bodde også hjemme. Dette var virkelig østkanten under dårlige forhold, sier Aaslund.

Selv om noen av fagforeningene døde ut etter kort tid, var det også noen som vokste seg sterkere. Mye kan nok skyldes lokale primus motorer blant de kvinnelige ansatte. En av disse var Anna Pleym.

– Hun ble født på Sagene i 1869 og begynte på Nydalen fabrikk som 16-åring. Der jobbet hun i fire år, før hun giftet seg og fikk tre barn i løpet av de neste seks år. Rett etterpå ble hun enke og måtte på ny ut i arbeid. Da kom hun til Hjula Væverier og så med en gang hvor dårlige forhold kvinnene jobbet under. Dette fikk henne til å mobilisere til kamp. Mennene på fabrikken hadde allerede sin egen fagforening, og da det ble snakk om å stifte en egen kvinneforening, var Anna Pleym selvskreven leder. Det skjedde i 1906. Hun jobbet også med å få kvinner på andre arbeidsplasser til å organisere seg.

KONTOR FOR OG AV KVINNER

For Anna Pleym var lønn og arbeidsforhold de to viktigste kampsakene, og hun samarbeidet etter hvert med flere andre ressurssterke kvinner. Etter hvert fikk LO øynene opp for arbeidet de gjorde og besluttet å opprette Kvinnernes kontor i 1909.

– Der ble kvinner ansatt for å vise andre kvinner hvordan de kunne organisere seg og drive forhandlinger.

Støy fra maskiner, mørke lokaler og lange arbeidsdager. Dette var hverdagen til fabrikkarbeidere før. FOTO: ANDERS BEER WILSE

Annonse fra Social-Demokraten i forbindelse med fyrstikkerarbeiderstreiken i 1889. Bjørnstjerne Bjørnson var en av støttespillerne.

**Til indtægt for
fyrstikpakkernes strejk**
holdes torsdag 31. oktober kl. 8 af-
ten offentligt møde i Arbejdersam-
fundets store sal.
**Talere: Bjørnstjerne Bjørnson,
Oscar Nissen m. fl.**
Entré 25 øre. Dog mottas med
tak ogsaa mere.

Kvinnelige seilduksarbeidere ved «Seilduken», Christiania Seildugsfabrik, i oktober 1930.

De hadde også ulike kurs, blant annet i lesing og skriving. Kvinnene som ble ansatt, hadde alle vært ledere av fagforeninger på sin arbeidsplass, og de reiste også rundt i landet for å fortelle om fagbevegelsen. Reisene kunne være strabasiøse og møtene mange. Hvor mye resultat de fikk var ofte avhengig av kvinnene på arbeidsplassen de besøkte, for de måtte stå opp for seg selv, sier Aaslund.

Det finnes ingen tall på hvor mange kvinner som engasjerte seg i fagbevegelsen, men det var mange. Samtidig var det også mange som ikke turte å organisere seg.

– På små arbeidsplasser kunne det føre til at du ble oppsagt, for bedriftseieren hadde alt å si. Da tjenestejentene begynte å organisere seg var det blant annet med støtte fra kvinnelege Oscar Nissen. Disse jentene jobbet natt og dag omtrent bare for kost og losji i de borgerlige hjem. Da det ble kjent at han støttet dem, mistet han halvparten av pasientene sine, for pasientene hans var fra borgerskapet og ville ikke høre snakk om at tjenestejentene skulle engasjere seg i faglig arbeid, sier Vivi Aaslund.

INTERESSEKONFLIKT MELLOM KVINNER OG MENN

Mennene jublet heller ikke nødvendigvis for at kvinnene nå gjorde sitt inntog i forsamling og forhandling. For hva hadde de å si? Det oppstod også ofte interessekonflikter på mange arbeidsplasser på grunn av dette. Noe av grunnen til at både menn og kvinner kunne bli ansatt på en arbeidsplass, var at kvinner kunne betales mindre. Mange fryktet derfor at bedriftene ikke hadde råd til å ha så mange ansatte som før om kvinner skulle få lik lønn som menn, og at kvinnene derfor i verste fall kunne ta arbeid fra mennene. På 1920-tallet med høy arbeidsledighet, ble det til og med foreslått at bare en av partene i et ekteskap skulle få lov til å arbeide. Det betydde i prinsippet yrkesforbud for kvinner.

Om vi går tilbake til Anna Pleym, reiste også hun land og strand rundt. Hun var så heldig å ha en søster som kunne ta seg av barna når hun var ute i kvinnekampens tjeneste. I 1908 ble hun valgt inn i Arbeidsmandsforbundets hovedstyre.

– Du fant knapt et mer mannsdominert forbund enn

Styret for «Kvindernes kontor»; 1909. F.v. Mathilde Olsen, Hanna Adolfsen, Anna Pleym og Helga Thorsen (senere Nitteberg).

Norsk Arbeidsmandsforbunds hovedstyret 1908–11. Anna Pleym er eneste kvinnelige medlem.

Arbeidsmandsforbundet, med anleggsarbeidere, gruve- og industriarbeidere og slikt, men hun kom inn der.

Ved siden av likelønn, var åttetimersdagen en av de viktigste kampsakene. Denne ble lovfestet i 1919, etter å ha stått på Arbeiderpartiets program siden stiftelsen i 1887.

PROTOKOLLER OG FAGFORENINGSBLADER

Så lurer du kanskje på hvilke spor vi kan finne av disse kvinnene i kildene? Hos Arbark har de arkivene etter Oslo rengjøringskvinnens forening (1901–1974), Bryn ververis kvinnelige fagforening (1908–1910), Aker kommunale rengjøringskvinnens forening (1941–1948), Kristiania yngre vaske- og rengjøringskvinnens forening (1913–1918), Oslo grafiske kvinneklubb (1918–1995) og Den kvindelige fyrstikkerarbeiderforening. Årstallene i parentes er perioden arkivet har materiale fra. For fagforeninger i resten av landet kan man oppsøke statsarkivene.

– Vi har også protokoller og fagforeningsblader. Bladet *Kvinden*, utgitt av Arbeiderpartiets kvinneforbund fra 1909, er en god kilde til å forstå hvilke kamper og saker som opptok kvinnene på den tiden.

FINN FORMOR OG FORFAR I AVISARKIVENE

Dette er mer historiske enn slektshistoriske kilder. Det finnes dessverre mest av det førstnevnte, men en del personmateriale finnes også.

– For eksempel har noen bedrifter og foreninger oppbevart register over lønsmottakere og medlemskartotek. Disse finner man i Riksarkivet og på Teknisk Museum. Noen bedrifter har kanskje også noe materiale, men det meste er nok avlevert. Dessuten må man tenke på at de store bedriftene fra denne tiden stort sett ikke eksisterer i dag.

Skal du finne informasjon om en enkeltperson, råder Aaslund deg til å gå i folketellingene først. Der står det ofte hvor en person jobber. Står vedkommende oppført med fabrikkarbeid og arbeidssted, kan man undersøke om det finnes noe fagforeningsmateriale derfra i et av arkivene som oppbevarer slikt.

– Hvis man skal ha noe håp om å finne en person i slikt kildemateriale, må nesten personen ha hatt et tillitsverv i et styre eller vært representant på møter, for vanlige fabrikkarbeidere ble sjelden nevnt. En annen inngang er å komme hit og se etter personen i vårt bildearkiv. Har du veldig flaks, kan du finne skriftlig materiale til bildet. *Arbeiderbladet*, som vi har alle utgaver av, var nemlig flinke til å intervju gamle arbeidere på slutten av 1940-tallet og på 1950-tallet. De lagde miniportretter av folk som hadde hatt en lang arbeidsdag. I tillegg hadde fagblader ofte nekrologer over sine medlemmer, og det var ikke bare over tillitsvalgte, sier Aaslund.

Hjula Kvindelige Arbeiderforening med fane i 1910.

LES MER

Mange kvinner engasjerte seg også i det frivillige organisasjonslivet. Arkivmateriale etter organisasjoner finner man i alt fra kommunale arkiver til Riksarkivet. Arkivportalen kan være et godt sted å oppsøke for å finne ut hvor de ulike materialene ligger. Merk at noe av arkivmaterialet kan være klausulert. Det står da oppgitt på Arkivportalen.

Kvinneres plass i yrkeslivet

Kvinner har alltid jobba, men med kva? Var det forskjell på yrkeslivet ditt etter kva klasse du tilhørde? Og korleis blei det møtt om du ønska å satse på yrkeslivet og ikkje den vegen som var lagt opp for deg?

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

«Berte Vadset kan fortælle historier om strabadser og hvad det vil sige at røgte en kald som hendes – et kald hvor det gjelder ikke mindre end menneskeliv. Hvad siger den far og mor, som Berte har brakt hjælp og trøst i kritiske øyeblikke, da livet og døden stred hårdt om den lille nyfødte? Hvad siger de, som boede i Samfjorden og andre afsidesliggende bygder, når man ængstelig lytted ut i mørket og stormen og i spenning bad: gid Berte kom nu snart».

Slik blir jordmora Berte Lassestr Vadset, fødd Rønes, beskrive i ein artikkel i *Sunnmørsposten* frå 1904. Etter jordmorskulen jobba ho som jordmor i Skodje og Vatne prestegjeld i 42 år, frå 1859 til 1901.

KLØFT MELLOM MIDDELKLASSEN OG DEN ØVRE MIDDELKLASSEN

Å vere jordmor var ein krevjande jobb med mykje ansvar, det var også ein av jobbane kvinner kunne ha før i tida. Mange jobba for å kunne livberge seg sjølv, dag og natt, som fiskekoner, fabrikkarbeidarar, tenestejenter og bondekoner. Andre kunne sikte seg inn på ein meir behageleg karrieresti. Kor du hamna var avhengig av kven du var og kor du kom frå.

– Vi ser ei kløft mellom middelklassen og den øvre middelklassen. Dei som ikkje hadde spesiell utdanning kunne drive butikk, kafear og hotell, enten fordi dei eigde hotellet eller fordi dei dreiv det for nokon andre. Den øvre middelklassen og overklassen ville gjerne ha meir «reinslege» jobbar med større prestisje. Til dømes kunne desse jobbe som både fotografar, telegrafistar og telefonoperatørar. Dei første kvinnene som blei tilsett i telegrafverket var to søstrer. Dei starta der i 1852. Ein begynte å

tilsette kvinner fordi dei kunne betalast mindre, og det var arbeidsgjevarane heilt opne på, fortel Aud Farstad.

Ho er historikar og har jobba mykje med kvinnehistoria. I år gav ho ut boka «På liv og død – distriktsjordmødrenes historie», som historia om Berte er henta frå. No jobbar ho med ei ny bok om *Sunnmørsposten* sin første kvinnelege journalist.

270 000 YRKESAKTIVE KVINNER I 1900

I boka «Kvinnfolkarbeid : kvinners kår og status i Norge 1875–1910», som kom ut i 1981 og ligg ute hos Nasjonalbiblioteket, skriv forfattar Sidsel Vogt Moum at det var over 270 000 yrkesaktive kvinner i 1900. Det betyr at over ein tredjedel av alle kvinner over 15 år var i lønna arbeid på denne tida. Desse kvinnene var stort sett ugifte kvinner eller enker, og dei aller fleste jobba innan manuelle yrker. Dei vanlegaste yrkene fann ein innan jordbruket, personleg tenesteyting, som å vere tenestejente, industri og handverk. Telegrafist og lærarinner var blant dei aller mest respektable og best lønna yrkene, men i 1900 var det berre to prosent av dei yrkesaktive kvinnene som hadde ein slik jobb.

Aud Farstad seier at eit argument som ble brukt for å forsvare at ein lønna kvinner lågare enn menn, var at kvinner berre hadde seg sjølv å forsørge. Men det var ikkje nødvendigvis tilfellet. For hadde dei ikkje egne barn, forsørge dei gjerne ugifte systrer og/eller mor si. Som tidlegare nemnt var det å vere lærar sett på som eit høgtlønnt yrke. Likevel såg ein også store lønnsforskjellar her. Ho fortel at det i dette yrket i tillegg gjerne var klasseforskjellar mellom kvinner og menn, men at det på

Kvinner vart tidleg tilsett i telefonist- og telegrafistyrket. Her vi to sentralborddamer på Økern i 1962. FOTO: LEIF ØRNELUND/OSLO MUSEUM

Jordmor har vore eit yrke kvinner har hatt i mange år. Her ser vi jordmødre frå Kvinneklubben i Oslo i 1936. Bildet er teke av ein kvinnelig fotograf, som også var eit yrke kvinner hadde. FOTO: ESTHER LANGBERG/OSLO MUSEUM

Kvinner fekk høve til å ta universitetsutdanning i 1886, då Stortinget gav kvinner adgang til å avlegge artium. Her ser vi studenten «Frøken Teiste» med studentlue i 1915. FOTO: GUSTAV BØRGEN/NORSK FOLKEMUSEUM

dette punktet som regel var kvinnene som var «overlegne» menn.

– Bondeklassens søner som ville noko meir kunne dra til USA eller bli lærar. Dette fordi det vaks fram ei moglegheit til å gå på seminar for desse gutane. Kvinner hadde ikkje tilgang til dette i starten, men overklassekvinnene hadde fått utdanning heime og kunne difor bli tilsett som lærarinner. Desse kvinnene heva seg ofte over desse bondestudentane, fordi dei sjølv hadde ein breiare dannelsesbakgrunn.

I følge *Store Norske Leksikon* fekk kvinner tilgang til å ta universitetsutdanning i 1884. Dette skjedde etter at Stortinget gav kvinner rett til å ta examen artium, som du måtte ha for å kunne starte på universitetet. Dette var før studielånets tid, så høgare utdanning var primært eit gode for ei svært lita gruppe.

KVINNEOVERSKOT FØRTE TIL VARIG UGIFTE

Det var primært ugifte kvinner og enker som var i yrkesaktivt arbeid. I «Kvinnfolkarbeid: kvinners kår og status i Norge 1875–1910» anslår Sidsel Vogt Moum at 94 prosent av kvinnelege arbeidstakarar høyrte til denne gruppa. Mange vil kanskje spørje seg kvifor ein difor hadde så pass mange kvinner i arbeid i denne perioden. Moum forklarar dette ved at ein i 1900 hadde fleire yngre enn eldre personar i samfunnet, og at giftealderen for forholdsvis høg med sine 26 år i gjennomsnitt. Om du var 26 år då du gifte deg hadde du gjerne jobba i 11 år allereie. Dei fleste starta nemleg å jobbe etter konfirmasjonen, då foreldre sjeldan hadde råd til å la ugifte døtrer gå heime. Mange kvinner forblei også ugifte resten av livet, på grunn av eit stort kvinneoverskot i landet. I 1875 var 12 prosent av kvinnene i landet ugifte ved fylte 50, medan talet i 1960 var 3,6 prosent.

IKKJE PRAKTISK Å FORTSETTE KARRIEREN

I borgarskapen måtte ein ikkje jobbe for å forsørge seg sjølv og familien etter at ein vart gift. På den andre

sida var heller ikkje særleg rom for å kombinere karriere og familieliv på 1800-talet og deler av 1900-talet.

– Det avhenga nok av familie og familiemiljø, men eg er overtydd om at dei aller fleste kvinner vart møtt med ei forventning om at dei skulle gifte seg. Då var det vanskeleg å få fortsette ei yrkeskarriere. Både av praktiske grunnar og på grunn av dei sosiale forventningane om kva ei mor skulle vere. Nokre hadde nok pengar til å betale nokon for å vere heime med ungane sine, men då kunne mannen din igjen få spørsmål om kvifor han ikkje klarte å forsørge kona si. Det gjekk på den maskuline æra laus, ei ære både menn og kvinner var opptekne av å verne om. Eg veit derimot om nokre lærarinner som var så oppteken av jobben sin at dei bevist aldri gifte seg. Men dei var i mindretal, seier Farstad.

KOR KAN EIN FINNE DESSE KVINNENE?

Ho fortel at det berre er fantasien som set grenser for kvar ein kan finne opplysningar om kvinner og kvinner sitt yrkesliv, og det er uråd å få med alle. Men ho trekk fram nokre eksempel:

– Folketeljingane og den offentlege statistikken (på Statistisk sentralbyrå sine nettsider) er alltid brukbare. Bygdebøker er nyttige. I kommunearkiva finst det opplysningar om kommunalt tilsette kvinner både i møtebøkene for kommunestyra, i kommunerekneskapar og i budsjett. Mange byar laga eigne små trykte hefter om skulevesenet der lærarinnene står, ofte med opplysningar om kva dei tente. Likningsprotokollar kan vere interessante. Dei finst i kommunearkiva. Ein kan finne opplysningar om kvinneleg tilsette i fagforeningsarkiv og bedriftsarkiv. Offentlege fotoarkiv på nett har foto av kvinnelege arbeidrarar. Det finst oppslagsverk om næringslivet i dei ulike fylkadei kan finne kvinnelege forretningsdrivande. Det finst gamle guidebøker og turistinformasjon om hotell og spisestadar over heile landet. Desse kan ein finne og kanskje tinge på biblioteka. I gamle aviser finst det annonser for bedrifter av alle slag. Nokre få aviser er digitaliserte, men mange andre finst på mikrofilm. Bruk biblioteka og arkiva både til kjelder og til å få hjelp med opplysningar, seier Aud Farstad.

Kvinnefrigjøring på

Norge var det landet som sendte ut flest misjonærer i forhold til folketall. En overvekt av de som dro var kvinner. Å være misjonær ble ofte et livsprosjekt, med hardt arbeid og få besøk hjem. Men du fikk også selvstendighet, i en ellers ganske uselvstendig tid for mange kvinner.

IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Misjonsbevegelsen var en stor internasjonal bevegelse. De første misjonærene reiste ut fra tidlig på 1840-tallet.

I Norge ble Det Norske Misjonsselskap stiftet i 1842, og da ble de første misjonærene ble sendt ut fra Norge, hovedsakelig til Sør-Afrika. Blant disse misjonærene var det flest menn, men noen kvinner var med som ektefeller. Snart skulle kvinnene også få anledning til å dra ut, helt alene.

Marta Løvteit og en gutt på Madagaskar rundt 1965. Hun var misjonær der fra 1938 til 1970.

FOTO: HENRY PEDERSEN/MISJONSARKIVET/MHS

– De første kvinnene som ble sendt ut sammen med ektemennene sine, hadde en rolle som kan sammenlignes med datidens prestekoner; en person som hadde omsorg og ansvar for menighetens helsearbeid, søndagsskole og opplæring av barn. Men man så raskt at det var stort behov for kvinner som kunne dra ut som misjonærer og arbeide spesielt mot kvinner. I ikke-europeiske land var det lettere for vestlige kvinner å komme i kontakt med ikke-vestlige kvinner, enn det det var for menn, sier Inger Marie Okkenhaug, professor i historie ved Høgskulen i Volda.

Hun har forsket på kvinnene som dro ut i misjonens tjeneste, og skrevet bok om misjonæren Bodil Biørn som skulle bli vitne til massakrene på armenerne i den østlige delen av Tyrkia under 1. verdenskrig. Biørn tok også del i det internasjonale nødhjelpsarbeidet blant armenske flyktninger.

FLERE KVINNER ENN MENN DRO

Det finnes ikke tall på hvor mange kvinner som dro ut, men man vet at Norge var et av de landene i verden som sendte ut flest misjonærer i forhold til folketallet, og at det var flere kvinner enn menn som dro. I tillegg var norske kvinner svært aktive også på hjemmebane, ved å samle inn penger til de som var ute og forkynte. På 1950-tallet var det 5000 kvinneforeninger innenfor misjonsbevegelsen i Norge.

– Kvinnene som dro ut kom i hovedsak fra middelklassen i byene og fra landsbygda. Det var ikke så mange fra arbeiderklassen, fordi det var et krav om at en skulle ha en viss dannelse og utdanning for å dra ut, selv om det viktigste var kallet. Det vil si at en hadde fått en personlig oppfordring fra Gud om å dra ut i misjonstjeneste, sier Inger Marie Okkenhaug.

Det kan det være vanskelig å forstå at samfunnet på 1800-tallet, hvor kvinner hadde dårligere vilkår enn

misjonsmarkene

Anna Gjersdal var misjonær, sykepleier og jordmor. Her ser vi henne på Adranomadio hospital på Madagaskar rundt 1960.

FOTO: KARSTEN LUNDE/MISJONSARKIVET/MHS

menn og ikke engang hadde stemmerett, samtidig aksepterte at enslige kvinner dro til den andre siden av verden for å arbeide.

– På denne tiden var Norge, som resten av Europa, et kristent samfunn. Et kall fra Gud ville dermed de fleste mene var en helt legitim grunn til å reise. Jeg vil nok tro at mange av de som dro til Kina, Madagaskar, Palestina og Sør-Afrika også hadde stor eventyrlyst og et ønske om å komme seg bort fra hjemlandet og bli en del av noe større, sier Inger Marie Okkenhaug.

KUNNE BETALES MINDRE

Å bli misjonær var en av få muligheter kvinner med utdanning hadde til å gjøre karriere, selv om de selv aldri ville brukt et slikt ord. Det er noe av grunnen til at flere kvinner enn menn dro.

– På 1800-tallet begynte en del kvinner å få utdanning, men det var ikke så mange yrker som var åpne for kvinner. Om de hadde en sterk religiøs overbevisning kunne de for eksempel ikke bli prester, slik menn kunne. De kunne heller ikke undervise på høyere

skolettrinn om de valgte å bli lærere. Da ble det å reise ut et alternativ. Kvinner kunne dessuten betales mindre enn mannlige misjonærer og var dermed mer attraktive som arbeidskraft, sier Inger Marie Okkenhaug, og legger til at kvinner ble avspist med halvparten av lønna til de mannlige misjonærene.

I tillegg til å ha et kall måtte kvinnene være sterke i troen, mentalt stabile og ha god helse, for det var ofte tøffe forhold de skulle jobbe under. Av utdanning var mange enten sykepleiere eller lærere. De ble gjerne sendt på kurs i utlandet, før de reiste til landet de skulle misjonere i. Når de reiste ut for første gang, var det gjerne sammen med erfarne misjonærer som var på vei hjem fra ferie i Norge. Da de kom frem, møtte de som regel en veldrevet misjonsstasjon og kunne skride til verket med en gang.

MISJONEN SOM VINDU TIL VERDEN

Så er spørsmålet. Hvor mye visste disse kvinnene egentlig om verden før de dro ut, for eksempel i 1890?

De visste kanskje litt, men primært var kunnskapsgrunnlaget deres basert på litteratur og artikler fra misjonsbevegelsen selv. På den andre siden var dette en kilde svært mange hadde som sin viktigste kanal for verdensnyheter frem til langt opp på 1950-tallet.

– Helt i starten kom det oversatte artikler fra tyske og

engelske misjonsorganisasjoner som ble spredd i misjonsorganisasjonene. Etter hvert vokste det fram egne misjonstidsskrifter som ble gitt ut i stor utbredelse. Det var snakk om en enorm industri. For eksempel hadde tidsskriftet til De Norske Misjonsselskap 6500 abonnenter i 1870-årene. *Morgenbladet*, Norges største avis på den tiden, hadde 2000. Bladene ble gjerne lest høyt på møtene og nådde derfor mange i store deler av landet. Det var også en misjonskrets i hver eneste skolekrets i landet, sier Inger Marie Okkenhaug, og legger til at det i gjennomsnitt var misjonsstoff i ti av landets aviser pr. dag i 1966.

TIDLIG UTE MED NY TEKNOLOGI

Når misjonærkvinnene kom fram til sitt nye hjemland, måtte de første lære seg det lokale språket. Dette brukte de mye tid på, for det var viktig å kunne forkynne bibeltolkning og bibelhistorie på språket til dem man møtte. Lærerne var gjerne lokale personer som allerede var kristne. Deretter startet livet med å drive skole, sykehus eller administrere misjonsstasjonen. Livet i felten ble gjerne godt dokumentert i form av rapporter hjem til misjonsforsamlingene i Norge. Ofte kom det også bilder, lydopptak og filmer. Misjonærene var nemlig tidlig ute med ny teknologi.

Når man snakker om misjonskvinnene, vil man

Barna på det gamle spedalskehjemmet Ambohipiantrana i 1911. Her ser vi Marie Føreid, Sina Løken, Anna Amundsen, Alma Jensen og Juliane Berg. FOTO: MISJONSARKIVET/MHS

«Zuluforeningen Stavanger – Ragnhilds venner». Ragnhild var Ragnhild Rødseth (1872-1917). Hun var misjonær i Sør-Afrika og gift med misjonsprest Peder Aage. Det var misjonsforeninger over hele landet som samlet inn penger til misjonsarbeidet. FOTO: MISJONSARKIVET/MHS

nesten være tilbøyelig til å kalle dem tidlige feminister. Inger Marie Okkenhaug sier de neppe så på seg selv som det.

– Kvinnesaker på 1800- og 1900-tallet var jo stemmerett, rett til prevensjon med mer. Misjonskvinnene diskuterte neppe prevensjon, men de var blant annet oppatt av retten til å få forkynne. Dette var ikke akseptert i Norge, men mange av kvinnene gjorde det når de var ute.

For kvinnene som dro ble misjonstjenesten et livsprosjekt. De var gjerne ute i fem–seks år før de dro hjem på ferie for første gang, og så tok det gjerne like mange år før de besøkte Norge neste gang. De fleste misjonskvinnene forble dessuten ofte enslige livet ut. Fikk de barn og familie, var livet som selvstendig misjonær oftest slutt.

Misjonærer var tidlig ute med ny teknologi. De produserte også mange filmer, foto og reportasjer som ble sendt hjem til Norge. Her ser vi opptak i regi av NMS filmekspedisjon til Kamerun i 1960. FOTO: PER ARNE AASEN/MISJONSARKIVET/MHS

– Mange giftet seg med andre misjonærer, og da fortsatte de gjerne å jobbe som før, men uten lønn og samme selvstendighet. Det var nok en del kvinner som sto overfor et vanskelig valg mellom et familieliv og et yrkesliv, sier Inger Marie Okkenhaug.

SOM EN FREMMED I HJEMLANDET

Mange misjonærer dro tilbake til Norge for godt når de ble gamle, men det ble ofte en blandet opplevelse. Etter et langt liv i et annet land følte de seg gjerne som fremmede i sitt opprinnelige hjemland. Det kan også være noe av grunnen til at flere av kvinnene etterhvert valgte å slutte seg fullstendig til kulturen de kom til som unge misjonærer.

– Misjonskvinnen Marie Syltevik valgte for eksempel å bli kinesisk statsborger og bryte ut fra den norske misjonsbevegelsen, for å kunne slutte seg til en kinesisk vekkelsesbevegelse.

Hvor viktige var disse kvinnene egentlig for landet de kom til?

– På den ene siden var de kulturimperialister, men på den andre siden har de betydd mye for å gjøre blant annet skolegang tilgjengelig, og da spesielt for kvinner. Noen misjonærer tok også videreutdanning som jordmødre, og forbedret dermed kvinnehelsen. Vi vet at en del ikke syns kristendommen misjonærene kom med ikke var så viktig, men at tilbudet de gav var det, sier Inger Marie Okkenhaug.

📁 HAR DU EN MISJONSKVINNE I SLEKTA?

Det er to ulike arkiver man da primært kan oppsøke for informasjon om misjonærer.

- ➡ **Misjonsarkivet i Stavanger** har dokumenter relatert til Det Norske Misjonsselskap (NMS) og alle dets tilhørende virksomheter. De har også materiale fra andre organisasjoner og enkeltpersoner. Materialet omfatter skrevne og trykte dokumenter, mikrofilm, fotografier, filmer, videoer og lydbånd. Arkivet har også dagbøker, brevsamlinger og fotoalbum. I tillegg til dette finnes det også en søketjeneste, der man kan finne misjonærer og informasjon om disse.
- ➡ **Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM)** har også et eget arkiv for sin misjonshistorie og sine misjonærer. Dette holder til i Oslo. NLM-arkivet har dokumentasjon om NLMs arbeid og historie i inn- og utland fra 1891. Det inneholder masse informasjon om enkeltpersoner, ansatte i ulike posisjoner, men kanskje mest om misjonærer og forkynnere (både menn og kvinner). Det meste er da offisielle arkivene fra NLMs ulike virksomheter, men det er også en rekke enkeltpersoner som har levert inn sine private arkiv. Utenom misjonsbladet *Kineseren/Utsyn* fra perioden 1891-1945, er lite av arkivets materiale digitalisert. Materialet er klausulert på vanlig måte alt avhengig av hva type opplysninger mappene/boksene inneholder. Ønsker man adgang til konkret materiale må sende inn en søknad og underskrive diskresjonserklæring. Disse skjemaene får man ved å kontakte arkivet.

KILDE: MISJONSARKIVET I STAVANGER OG NORSK LUTHERSK MISJONSSAMBAND

FOTO: PERNILLE MARIE MALVIK

Har skrevet historien om Anne Brannfjells utrolige liv

«Ekeberg 3. november 2015. Det er en grå formiddag. Jeg har tatt turen opp til Ekeberg. Endelig skal jeg møte deg. En mystisk formor som har vist meg vei og retning. Vist meg at det er lov å drømme og gjøre drømmer virkelige. Vist meg at det nytter å kjempe for det man tror på, og for den man er innerst inne».

Anne Brannfjell gjorde alt dette. Hun stod opp for seg selv og det hun trodde på, i en tid der ingenting lå til rette for det. Og gikk fra et utgangspunkt der hun var dømt til å aldri komme seg opp og frem, til å ende opp med å bli kalt «Signekones dronning». Gjennom sitt 90 år lange liv hjalp hun tusenvis av barn med naturmedisin og helbredende hender, helt uten betaling. Hun ble også kjent for å ha funnet en kur mot rakitt/engelsk syke, mange tiår før legevitskapen anerkjente denne.

Historien hennes danner utgangspunktet for romanen Gaven, som utdraget ovenfor er hentet fra. Denne er skrevet av Annes etterkommer Ellen Vahr. Hun har alltid drømt om å skrive historien om formoren sin, og for tre år siden var tiden inne. Romanen ble nominert til Bokhandlerprisen 2016.

– Farmoren min var åtte år da Anne Brannfjell døde, og var mye hjemme hos henne som barn. Helt fra jeg var liten fortalte hun meg mye om denne

spesielle formoren vår. Hun som var klarsynt og kunne helbrede. Jeg visste også at hun bodde i Gamlebyen under Ekebergskrenten, at hun var veldig snill og veldig berømt. Men den gangen forstod jeg ikke hvordan hun var koblet til meg i slektstreet, sier Ellen Vahr.

Fant linken til seg selv i Digitalarkivet

Anne Brannfjell ble født på Gjøvik i 1815, på en husmannsplass under Mustad gård, og døde i Gamlebyen i Kristiania i 1905. For å kartlegge livet hennes måtte Vahr gå til kildene. Både de muntlige og skriftlige. Det er en stor research-jobb som ligger bak de 392 sidene.

– Det første jeg gjorde var å gå på nettet og finne litteratur hvor hun var nevnt. Det er skrevet om henne i mange bøker siden hun var såpass kjent. Blant annet bøker om Oslos byhistorie, om byoriginaler og om folkemedisin. Jeg fant også mange gamle avisartikler og oppsøkte

lokalhistorikere som hadde mye informasjon om henne. Både i Oslo og på Gjøvik, som hun kom fra. Så var jeg veldig interessert i å finne linken hun hadde til meg. Da måtte jeg gå i arkivene, og jeg har brukt Digitalarkivet mye. Der fant jeg ut når hun ble født, når hun ble konfirmert og hvilket av hennes barn som var min tippoldemor. Jeg fant også ut når hun fikk koppervaksinen,

hvilke karakterer hun fikk da hun gikk opp til konfirmasjon, at moren døde som fattiglem og at faren var en dannebrogsmann. Jeg fant også ut at hun kom til Christiania i 1841 for å tjene hos byens mest berømte gullsmed. Alt dette gjorde historien så levende for meg, og lett å spinne videre på, sier Ellen Vahr.

Hva driver et menneske til å stå opp for seg selv?

Hennes opprinnelige tanke var å skrive om Annes tid som klok kone. Men underveis endret hun mening. For hva må egentlig et menneske gå gjennom for å tørre og stå ved seg selv? Hvordan kan en kvinne fra svært fattige kår på landet, som ikke engang kan lese og skrive, bli en anerkjent og ettertraktet behandler? Og hvordan er det egentlig å gå ut offentlig og fortelle at du har synske evner og kan helbrede mennesker ved hjelp av livsvisdom og naturmedisin, i en tid der kloke koner ble straffet med flere år i tukthus? Hvordan kan du noensinne finne kjærligheten igjen, etter å ha blitt sveket på det groveste av han som lovde å gifte seg med deg, men istedenfor satte deg på gata? Hvilke kamper, indre og ytre, måtte hun igjennom før hun våget å bruke gaven? Disse spørsmålene endte opp med å danne rammen rundt historien om Anne Brannfjells uvanlige liv.

– For å samle bitene satte jeg med ned og lagde en tidsakse over livet hennes, der jeg satte inn alle årene fra hun ble født til hun døde. På hvert år skrev jeg inn alle de historiske opplysningene jeg visste om. Som at hun fikk en søster eller at søsteren døde. Deretter måtte jeg tenke over hvordan i all verden jeg skulle få dette til å bli en spennende roman, sier Ellen Vahr.

Alenemor i en tid dette ikke var vanlig

For hvordan kan du gjøre årstall og historiske hendelser om til skjønnlitteratur, og hvor mye fakta og realisme kan du egentlig ofre på veien dit?

– Jeg har diktet inn små hendelser underveis for å få historien til å henge sammen, og har nok også relatert eget liv, handlinger og

«Gaven har alle forutsetninger for å nå frem til mange lesere.»

Elin Brend Bjørhei, VG

følelser til Annes liv. Men jeg vil si romanen holder seg veldig tett opp til de faktiske hendelsene. Jeg vet at hun var en veldig tøff dame som var overbevist om at hun var født med en gave, og som trosset frykt og fordommer, fulgte hjertet og gikk sine egne veier. Dette vet jeg blant annet fordi hun fikk to barn utenfor ekteskap, som hun aldri satte bort, selv om det betydde at de måtte bo på et lite kammer der det snødde gjennom veggene.

Vahr bruker også sin egen intuisjon når hun skriver. Som da hun prøvde å finne ut hvorfor Anne Brannfjell var så opptatt av å redde syke barn.

– Hun mistet blant annet sønnen sin av det man kalte kjertelsyke, da han var fem år gammel. Hun hadde da etablert seg som klok kone, men klarte ikke å redde han. Jeg tror veien hennes mot å redde andre barn ble lagt der. For hun reddet barn i 60 år etter dette og fikk til og med et diplom av kongen som lot henne virke som lege for barn. Jeg vet også at hun var modig, for hun hjalp de syke med stor fare for seg selv. Det var bare de lærde menn med universitetsutdannelse som hadde lov til å hjelpe de syke, de få doktorene i byen og ellers presten på landsbygda. Men Anne trosset alle trusler om straffefølgelse og fulgte sitt kall, sier hun.

Fra fri flyt til ordnede former

Vi har ikke alltid hatt samme navneregler som i dag. Før var det for eksempel ikke pålagt å ha et fast etternavn. Kaoset som etter hvert oppstod som en konsekvens av dette banet vei for en egen navnelov.

IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Om vi tar de lange linjene fra 300 år tilbake i tid og frem til samtiden har synet på og praksisen rundt navn endret seg mye. Faste etternavn har man først fått for 200 til 300 år siden, men etternavn før var ikke nødvendigvis det samme som etternavn i dag. Før kunne du for eksempel ha et etternavn i et offentlig register, men bli kalt noe annet på privaten.

– Funksjonen til et navn før var å kunne plassere en person i forhold til familie og bosted, det handla mindre om slektsnavn og faste navnerækker slik vi har i dag, sier navneforsker Line Førre Grønstad ved Universitet i Bergen.

FRA HAUGER TIL ARBEIDSGIVERE

Ole Hansen kunne da stå oppført i offentlige register som Ole Hansen Haugen, fordi faren hans het Hans, og fordi han bodde på en haug. Eller Kari Pettersen, som tok navnet til arbeidsgiveren sin og brukte dette i det daglige. Det var med andre ord noen forvirrende tider navnemessig, og verre skulle det bli når folk i større grad begynte å flytte til byene. Da så man et stadig økende behov for å få en ordning med faste etternavn i Norge. For personnummer hadde man heller ikke, det fikk man først på 1960-tallet.

– Ønsket kom fra Fattigvesenet, politiet og andre instanser som ville ha kontroll på folk og ville vite hvor de befant seg. Når folk flyttet til byene kunne det være vanskeligere å holde orden på alle disse Hans-ene og Kari-ene, og hvem «Kari i fjerde» egentlig var, sier Line Førre Grønstad.

Hun legger til at det gjerne var i disse samfunnslagene Fattigvesenet hadde mest befatning med at etternavnmangelen var størst. For de øvre klassene hadde begynt

Funksjonen til et navn før var å kunne plassere en person i forhold til familie og bosted, det handlet mindre om slektsnavn og faste navnerækker slik vi har i dag. Her ser vi fire generasjoner ved dåp. F.v. Ludovica Fleischer (f. Juell) med datter Marie Dons f. Fleischer og datterdatter Ludovica «Lully» Bahr f. Dons. Barnet er Henrik Bahr.

å innføre etternavn på 1500–1600-tallet. Noen eksempler på gamle etternavn er for eksempel Eidsvollsmennene sine.

FLYTTING PRESSET FREM NAVNEPLIKT

Den første navneloven fikk vi i 1923. Arbeidet med navneloven var basert på et økende antall rettsavgjørelser på 1880- og 1890-tallet der retten til bruk av konkrete etternavn for konkrete personer ble avgjort. De første utkastene til navneloven rundt 1900 var basert på en navnerett, altså at kun de som tilhørte familien kunne bruke etternavnet som betegnet den familien. Den økende tilstrømmingen til byene rundt århundreskiftet

– etternavnets historie

var med på å presse fram en navneplikt. Nå skulle alle innbyggere i landet få etternavn, ikke bare de som tilhørte de øverste trinnene på samfunnsstigen.

– Om man ikke hadde et fast etternavn fikk alle barn født etter 1923 etternavnet som faren hadde. Det kunne for eksempel være Hansen, dersom farfaren hette Hans, og faren ble kalt Hansen. Med det ble Hansen et fast navn. Helt fram til og med 1979 hadde man personer i Norge som ikke hadde offisielle etternavn, fordi de var født før navneloven ble innført. Da ble navnene som ble brukt i registrene offisielt faste etternavn ved endringen av navneloven som ble gyldig fra 1980, sier Line Førre Grønstad.

KVINNER MÅTTE SKIFTE

Navneloven fra 1923 førte også til at alle kvinner ble påbudt å bytte navn til ektemannens navn. Det hadde gradvis blitt vanligere og vanligere etter at de øvre klassene startet med dette på midten av 1800-tallet, men det ble ikke påbudt før nå. Du kunne holde på ditt opprinnelige navn, men da som mellomnavn. På den andre siden fikk heller ikke menn ta navnet til kona si. Da kunne for eksempel ikke mannen ta konas familienavn om de tok over familiebedriften eller slektsgården hennes.

– Noen kvinneorganisasjoner protesterte på dette, da de ikke kunne forstå at kvinner nå måtte bytte navn, når det tradisjonelt ikke hadde vært slik. Du hadde mulighet til å klage om du hadde spesielle grunner til å ikke bytte, som at du hadde en karriere basert på navnet ditt, for eksempel som skuespiller eller forfatter, men det var ikke sikkert det var bra nok. Da kunne alternativet være å bruke ugiftnavnet ditt offentlig, men ditt nye etternavn i registrene, sier Line Førre Grønstad.

Hun legger til at det trolig var få klager i alt og at de aller fleste byttet.

Hun forteller videre at de fleste så på det som helt selvsagt at det var kvinnen som skulle bytte, da man hadde en idé om at en slekt skulle følge mannslinjen og navn derfor kunne knyttes direkte til denne linjen.

FÅ METRONYMIKON

Fra 1949 kunne kvinner søke om å få beholde etternavnet de hadde opprinnelig i etterkant av giftermålet.

I 1964 ble det vedtatt at kvinner kunne beholde oppvekstnavnet sitt ved å melde fra før vielsen. Om du ikke gjorde det fikk du automatisk mannens navn. Det ble også enklere for menn å ta kona sitt etternavn fra 1964, nettopp for å kunne ta navnet til gården dersom de overtok den fra hennes familie.

Hansen, Pettersen, Monsen og lignende er navn basert på fars navn. Men finnes det også en kvinnelig versjon, metronymikon?

– Det har ikke vært vanlig, men forskere mener det fantes eksempel på dette på 1200- og 1300-tallet, før det ble nesten helt borte. Ingen av sen-navnene har opphav i kvinnenavn, men tradisjonene har vært litt annerledes i den samiske befolkningen. Der har man noen etternavn basert på kvinnenavn, som Sara. I vår tid er det noen som gir barna metronymikon, som Ingersdatter, men slike oppkallingsnavn er fremdeles oftere basert på fars navn enn mors, sier Line Førre Grønstad.

ANDRE REGLER FOR BARN UTENFOR EKTESKAP

Når det gjaldt barn utenfor ekteskap var navnereglerne annerledes enn for barn født i ekteskap.

– Om far ikke var inne i bildet fikk barna morfars etternavn. Dersom faren var kjent, hadde barnet etter de Castbergske barnelovene fra 1915 rett til å bruke farens eller morens etternavn. Barn født i ekteskap hadde bare rett til farens etternavn. Faktisk var lovene forskjellige for barn født i og utenfor ekteskap fram til navneloven som kom i 1979. Fra den loven var normen at barnet skulle få etternavnet moren hadde da barnet ble født dersom ikke noe annet ble meldt inn, sier Line Førre Grønstad.

PLASSERING	NAVN	ANTALL
1	Anne	78 200
2	Inger	44 600
3	Anna	39 800
4	Astrid	36 900
5	Kari	36 500
6	Ingrid	36 400
7	Solveig	36 200
8	Marit	35 300
9	Liv	31 700
10	Randi	28 100

De mest populære jentenavnene mellom 1900 og 1999.
KILDE: SSB

Kvinnelinjer i slektsforskning

Når vi snakker om DNA-testing er kvinnelinje et begrep som ofte dukker. Hva er det egentlig? Og hvordan kan vi bruke de i vår egen slektsforskning?

■ CARL BIRGER VAN DER HAGEN

Begrepet kvinnelinje, også kalt morslinje, er lett å forstå. Det er å følge morslinjen bakover i slekten, altså mor til mormor til mormors mor og så videre. Bruker vi tradisjonell slektsforskning vil vi til slutt møte en mur, der vi ikke kommer lenger bak. De fleste vil erfare at man treffer denne muren fortere når man forsker på kvinner. Kvinnelinjen slutter gjerne nemlig med «Hans Olsens hustrue/quinde».

Innføring av DNA i slektsforskning, det man kaller genetisk genealogi, har endret mulighetene. Det skyldes testing av morslinje-DNA. Vårt arvemateriale, DNA, finnes to steder i hver celle i kroppen. Nesten alt DNA og dermed nesten alle våre gener finnes i cellekjernen, men det finnes også arvemateriale i noen elementer utenfor cellekjernen, nemlig i mitokondriene, og dette kalles mtDNA. Dette DNA er i prinsippet bygget opp på samme måte som alt DNA. I hver celle i kroppen er det oftest flere tusen mitokondrier. Ved befruktningen er det imidlertid bare mitokondriene i eggcellene som blir med til neste generasjon.

Ved en hvilken som helst DNA-test kartlegger man rekkefølgen av såkalte basepar, A-T og C-G. Mens det i cellekjernen finnes milliarder av basepar lokalisert til de 46 kromosomene i en normal celle, så finnes det i mtDNA som regel 16 569 basepar ordnet i en ring. Tar man en mtDNA-test vil man kunne kartlegge rekkefølgene på alle de 16 569 baseparene. Første gang dette ble gjort var i 1981.

KAN SKJE ENDRINGER FRA GENERASJON TIL GENERASJON

Det er noe helt spesielt med arvegangen av mtDNA. Ellers får hver av oss arvestoff både fra mor og far, men mtDNA arver man bare fra mor, og det endres sjelden fra mor til barn. Enhver mann og kvinne har altså som regel det samme mtDNA som mor, mormor, mormors mor og så videre.

Men det kan skje endringer fra generasjon til generasjon. I løpet av de flere hundretusen år vår menneskeart har vært på jorden, har det naturligvis blitt nymutasjoner i mtDNA, slik at det har dannet seg en del hovedlinjer av mtDNA, disse kalles haplotyper. Det er imidlertid ekstremt sjelden at haplotype endres fra en generasjon til neste.

HVOR KAN DETTE TESTES?

I praksis er det bare ett selskap som for tiden tilbyr total undersøkelse («Full Sequence») av mtDNA, nemlig FamilyTreeDNA. En slik test kan man bestille gjennom Norway DNA Norgesprosjektet.

I hovedsak kan en mtDNA-test brukes på tre måter. Den første er kartlegging av kvinnelinjers utbredelse på vår planet, altså sporing av folkevandringer og kulturer. Dette kan være ganske fascinerende.

Den andre er å fastslå identitet av skjelettmateriale fra oldtidsfunn (eller nyere skjelettmateriale, for eksempel levninger av tsarfamilien i Russland). mtDNA bevares nemlig temmelig godt over lang tid.

Den tredje og for slektsforskere viktigste bruk er å finne sammenfall av morslinjer, det som også kalles søstersammenfall. Som slektsforsker kommer du iblant over to kvinner langt tilbake som muligens kan være søstre, men som du ikke finner noen måte å stadfeste dette på. Kan du kanskje bryte gjennom denne muren? Hvis det eksisterer etterkommere i ren kvinnelinje fra disse to, vil mtDNA fra etterkommerne kunne bekrefte eller avkrefte slektskap. Det betyr at etterkommere etter de to personene har samme mtDNA. Man kan også bruke dette i søk etter biologiske foreldre i adopsjonssaker.

HVORDAN KAN MAN TOLKE RESULTATET?

Svaret på en mtDNA-test er alltid fulgt av oppstilling av andre testede personer med samme mtDNA, da står det at genetisk distanse = 0. Dette kan være en god start for mange. Man bør da bli med i en prosjektgruppe som omfatter dem som har helt eller nesten helt likt mtDNA. Det er viktig at hver person som tester seg opplyser hvem som er den eldste personen de kommer til i sin direkte kvinnelinje. Dette kan man blant annet gjøre i NorgesprosjektetDNA.

Likevel vil jeg ikke legge skjul på at detaljene i et mtDNA-svar kan være vanskelig å tyde for mange. I Slekt og Data Oslo/Akershus har vi en brukergruppe for DNA hvor felles problemer kan drøftes, også når det gjelder mtDNA. Etter hvert må vi regne med at spesiell kunnskap om genetisk genealogi, altså om bruk av DNA i slektsforskning, vil spre seg i vår organisasjon. Det er også nylig dannet en Norsk interessegruppe for DNA, NIDNA. Det er medlemmer fra Slekt og Data i styret.

Det spesielle ved DNA-tester er at nytten øker sterkt med økt antall testede personer. Kontakter kan knyttes over landegrensene, og slektslinjer kan føres sammen. Vi er jo alle i slekt!

Släktforska i Sverige

223 *Fjell Södra*

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Personer för- och tillägg samt familjeförändring, ättens personlig skild, som nämns i den i kol. 2 angifna	Yrke (färd, skäppling, slakt, fiske, etc.)	Född	Född	Född	Född	Född	Född	Född	Född
		år	dag	och	och	och	och	och	och
		år	dag	och	och	och	och	och	och
<i>Kvarnkullen</i>									
<i>Fr. Enck Johannesen</i>	<i>Hammarfjärde</i>	<i>69</i>	<i>3</i>						
<i>H. Jöran Johansen</i>		<i>72</i>	<i>12</i>						
<i>H. Alda Konstance</i>		<i>98</i>	<i>14</i>						
<i>H. Hedvig Karolina</i>		<i>98</i>	<i>14</i>						
<i>H. Georg Henry</i>		<i>03</i>	<i>1</i>						
<i>H. Konrad Kristian</i>		<i>04</i>	<i>22</i>						
<i>H. Alf Holger</i>		<i>07</i>	<i>12</i>						
<i>H. Amette Victoria</i>		<i>09</i>	<i>24</i>						
<i>H. Margit Teresia</i>		<i>11</i>	<i>3</i>						
<i>H. Amanda Johansdotter</i>	<i>Arbetslusa</i>	<i>80</i>	<i>23</i>						
<i>H. Hedvig Johansdotter</i>		<i>83</i>	<i>22</i>						

Prova gratis*) i en vecka!
 Gå till www.arkivdigital.se/kod/SLDN1604
 Erbjudandet gäller till 31 des. 2016 (enbart nya kunder)
 *) Du betalar ingenting och förbinder dig inte till någonting. Efter en vecka avslutas abonnemang utan att du behöver göra något.

ArkivDigital har källmaterialet

Aldrig förr har det varit enklare att släktforska i Sverige!

ArkivDigital digitaliserar sedan ett tiotal år svenska kyrkböcker och annat källmaterial och gör dem tillgängliga på internet.

Med ett abonnemang får du tillgång till ArkivDigitals ständigt växande databas med över 110 miljoner sidor med gamla dokument. Du kan söka dina förfäder och släktingar i hela Sverige (och på Åland) i födelse-, vigsel- och dödböcker, flyttningslängder och i de så kallade

husförhörlängderna (se bilden), ett slags kontinuerligt förda folkräkningar (folketellinger).

Passa på att prova ArkivDigital gratis och leta efter dina svenska släktingar inte bara i kyrkböcker utan också i bouppteckningar, militära rullor, skattelängder, fängelsearkiv, rättegångsprotokoll och sjömanshushandlingar.

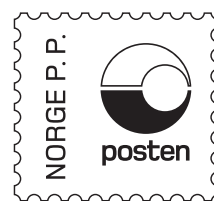
ArkivDigital låter dig släktforska i Sverige när du vill och hur mycket du vill!

www.arkivdigital.se

ArkivDigital
Din nyckel till historisk kunskap

ArkivDigital digitaliserar historiskt källmaterial med nyaste teknik och tillhandahåller bilderna via internet åt historiker, släkt- och hembygdsforskare och andra intresserade. Bolaget startade 2005 och har ca 35 anställda och 370 aktieägare.

Returadresse:
Slekt og Data
Øvre Slottsgate 2B
NO-0157 Oslo

God jul
og et godt
nytt år